

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Narva kolledž
Õppekava Keeled ja mitmekeelsus koolis

Kristiina Bogens

ARHAISMID JA HISTORISMID JAAN KROSSI TEOSES “KEISRI HULL”

Bakalaureusetöö

Juhendaja Anne Reinsoo

Narva 2023

Kinnitus

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Kristiina Bogens

/allkirjastatud digitaalselt/

SUMMARY

"Archaisms and Historicisms in Jaan Kross' Novel The Czar's Madman" is the subject of this undergraduate thesis. The aim of this work is to examine the usage of archaisms and historicisms in Jaan Kross' "The Czar's Madman" and to assess students' knowledge of these terms at three schools in Ida-Viru County. Students may struggle to understand Jaan Kross' novel since it contains many archaisms and historicisms. Additionally, the goal is to find out why the author utilizes archaisms and/or historicisms: either the aim is to emphasize the historical background or to enlarge vocabulary, or there might be another reason. The topic of the thesis is pertinent because the works of Jaan Kross are covered in literature classes. It could be challenging to comprehend his novel. This bachelor's thesis can therefore be used as a teaching tool in a classroom. The following are the research questions and hypotheses:

1. Students of Estonian schools in Ida-Viru County may have difficulty understanding the deeper themes of the book due to Jaan Kross' extensive use of archaisms and historicisms in "The Czar's Madman".
2. What archaisms and historicisms does the author use in his book, and why does he do so?
3. Which historical and archaic words used in his book are understood by the students at the chosen institutions?

Additionally, I have looked into which archaisms and historicisms appear in the book and created a table with the unidentified words and classified such words. The classification of these words into word categories reveals that nouns are the most archaic words, which suggests that Jaan Kross may have intended to emphasize the people, occupations, items, majors etc. appropriate to the time period. I define archaisms and historicisms in the theoretical chapter and discuss what various authors have said about archaisms, words, and semantics, including Schippan (1984), Erzsébet Heltainé Nagy (2008), Chiru and Rebedea (2014), Péter Esterházy (2020), Bernard Sööt (1966), and Jaan Kross himself (1976). I also discuss the idiosyncrasies of Jaan Kross' style in the theoretical section. The study's findings indicate that the majority of the students could understand the ten archaisms the author chose when given the proper context. Other students were already familiar with the definitions of these outdated terms. Some students, however, were not familiar with such archaisms. It follows that students can still find it challenging to read the full novel by Jaan Kross. A key determinant of understanding archaisms is the generation to which the reader belongs. Readers of the book "The Czar's Madman" will find the bachelor's thesis most helpful, but it will also be interesting to educators and anyone else interested in the subject.

SISUKORD

Lühendite ja tähiste definiitsioonid.....	5
SISSEJUHATUS.....	6
1. VARASEMAD UURINGUD.....	8
2. TEOREETILINE OSA.....	9
2.1 Arhaismi ja historismi definiitsioon.....	9
2.2 Sõnast ja sõnasemantikast.....	11
2.3 Jaan Krossi stiilist.....	12
3. EMPIIRILINE OSA.....	14
3.1 Uurimisküsimuste ja hüpoteesi kirjeldamine.....	14
3.2 Uuringu protsess.....	14
3.3 Valimi kirjeldus.....	15
4. KÄSITLEVAS TEOSSES ESINEVAD ARHAISMID.....	16
5. ÕPILASTE KÜSITLUSE TULEMUSED.....	20
5.1 Õpilaste küsitluse tulemuste analüüs.....	30
5.2 Sõna semantilise tähenduse muutumine 2000. aastate alguses sündinud uurija vaatepunktis.....	33
5.3 Arhaismide kasutamise eesmärk romaanis.....	34
6. JÄRELDUSED.....	36
7. KOKKUVÕTE.....	37
KASUTATUD ALLIKAD.....	38
LISAD.....	41
Lisa 1. Tabel “Arhaismid sõnaraamatu järgi”.....	41
Lisa 2. “Arhaismide määramise ülesanne õpilastele”.....	43
Lisa 3. Sõnaliikide tabelid.....	45
Lisa 4. Teoses “Keisri hull” esinenud arhaismid, mis olid töö autorile tundmatud.....	50
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks.....	75

Lühendite ja tähiste definitsioonid

Bakalaureusetöös kasutan järgmisi lühendeid:

1. VAN – vananenud
2. AJ – ajalugu
3. nt – näiteks
4. vms – või muud sellist, või muu seesugune
5. vrd – võrdle
6. RHVL – rahvaluule
7. Σ – sigma tähistab summat

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö teema on “Arhaismid ja historismid Jaan Krossi teoses “Keisri hull”. Ma valisin selle teema, sest Jaan Krossi loomingut käsitletakse eesti ja vene õppekeele koolide kirjanduse tundides. Jaan Krossi ja tema loomingut tuntakse nii Eestis kui ka välismaal. Tema teosed on tõlgitud mitmesse keelde ning autorit on 1990. aasta alguses nomineeritud Nobeli preemia (Kahur, 2019).

Teoses “Keisri hull”, nagu ka paljudes muudes Krossi ajaloolistes romaanides, esineb rohkesti arhaisme. Arhaismid ja historismid võivad teoses iseloomustada näiteks tegelasi, objekte, anda tekstile ajastu hõngu. Ka Reet Kasik (2007) mainis, et arhaismid lisavad tekstile möödunud aegade värvi, mis omakorda kaunistavad teksti. Samas Kristiina Ross (2020, lk 24) tõi välja, et arhaismidega saab muuta vanapäraseks vaid mõnda tegelast või mõtteliini, mitte kogu teost. Historismid on aga pigem need, mis annavad teosele vastava ajastu hõngu. Krossi kirjutamisstiilil on suur roll tema ajaloolistes teostes, kus ta sihilikult kasutab ajastule vastavaid sõnu.

Töö eesmärk on analüüsida arhaismide ja historismide kasutust Jaan Krossi teoses “Keisri hull” ning selgitada välja kolme Ida-Virumaa kooli õpilaste arhaismide ja historismide tundmist. Kuna J. Kross on oma teoses kasutanud rohkesti arhaisme ja historisme, võivad õpilastel tekkida raskused teose mõistmisega. Lisaks, eesmärk on uurida, mis eesmärgil kasutab autor arhaisme ja/või historisme: kas eesmärgiks võib olla rõhutada ajaloolist konteksti või rikastada sõnavara või on muu põhjus.

Töö teema on aktuaalne, sest Jaan Krossi teoseid käsitletakse kirjanduse tundides. Teose lugemisel võivad tekkida raskused selle mõistmisega, seega seda bakalaureusetööd saab kasutada kui õppematerjali koolitunnis. Samuti sobib Lisas 4 olev tabel lugejale, et paremini mõista teose sisu.

Töö hüpoteesid ja uurimisküsimused on järgmised:

1. Ida-Virumaa eesti koolide õpilastel võib tekkida raskusi teose sügavama sisu mõistmisel, sest Jaan Kross kasutab teoses “Keisri hull” arhaisme ja historisme.
2. Milliseid arhaisme ja historisme autor selles romaanis kasutab ning mis eesmärgil

autor neid kasutab?

3. Milliseid teoses kasutatuid arhaisme ja historisme valimis olevate koolide õpilased mõistavad?

Töö koosneb kahest osast: teoreetiline ja praktiline osa. Teoreetilises osas annan ülevaate varasematest uuringutest, defineerin arhaismi ja historismi, teen ülevaate sõnasemantikast ja Jaan Krossi kirjutamisstiilist. Töö esimeses uurimuslikus osas toon välja teosest leitud arhaismide loendi ning kirjeldan neid sõnu lähemalt, nt esitan sõna etümoloogia. Sellele järgneb õpilaste küsitluse tulemused ja nende analüüs. Teose lugemise käigus kirjutasin välja kõik mulle tundmatud sõnad (vt Lisa 4). Sellele järgnes sõnade defineerimine. Tulenevalt sõnest määrasin sõna algvormi ja otsisin sõna tähendust veebi sõnaraamatutest. Termin *sõne* tähendab sõnavormi konkreetset esinemist tekstis (Karlsson, 2002). Jagasin sõnad sõnaliikide kaupa tabelitesse (vt Lisa 3) ning palusin enda juhendajal märkida ära talle tundmatuid sõnu, et saaksin välja tuua sõnavara tundmise erinevust kahe põlvkonna vahel (vt täpsemalt peatükk 5.2). Töö teine uurimuslik osa oli ülesanne arhaismide mõistmise kohta, mille viisin läbi kolmes koolis: Jõhvi Gümnaasium (11. ja 12. klasside õpilased), Σ 37, Narva Vanalinna Riigikool (11. ja 12. klasside õpilased), Σ 45 ja Narva Eesti Gümnaasium (12. klasside õpilased), Σ 5. Kui on soov näha õpilaste tehtud ülesannet paberil, palun pöörduda bakalaureusetöö autori poole.

1. VARASEMAD UURINGUD

Eestis on arhaismide ja historismide esinemist ilukirjanduses vähe uuritud. Aastal 2018 uuris Oksana Lutsõk arhaismide esinemissagedust Eduard Vilde loomingus. Tema töö eesmärgid olid defineerida, süstematiseerida, määrata esinemissagedus ja liigitada neid arhaisme, mis leiduvad Eduard Vilde teostes „Pisuhänd“ ja „Mäeküla piimamees“. Aastal 2016 uuris Jelena Vokulova sagedamini esinenud arhaisme Anton Hansen Tammsaare teoses „Kõrboja peremees“, „Põrgupõhja uus vanapagan“ ja „Kandlemängija“. Ma nõustun Jelena Vokulova väitega, et arhaismid raskendavad eelmistel sajanditel kirjutatud teoste mõistmist. Seoses keerulise arhailise sõnavaraga võib lugejal kaduda huvi Eesti kultuuriloos oluliste kirjandusteoste vastu, mis annavad sissevaate kajastatud ajajärgu keskkonda. J. Vokulova valimiks olid 36 Narva õpilast ja tudengit, kelle vastuste põhjal anti ülevaade Anton Hansen Tammsaare teostes kasutatud arhaismide arusaadavusest tänapäeva lugejale. Arhaisme Janos Arany ajaloolises luules on uurinud ja kirjeldanud ka Lőrincz Gábor, Lőrincz Julianna ja Tóth Szilárd Tibor (2021). Costin Chiru & Traian Rebedea (2014) on uurinud rakendust arhaismide ja historismide tuvastamiseks.

2. TEOREETILINE OSA

Teoreetilises peatükis esitan arhaismi ja historismi definitsiooni ning mida nende kohta on öelnud erinevad autorid. Kirjutan sõnast ja sõnasemantikast ning lähemalt ka Jaan Krossi stiili eripärast.

2.1 Arhaismi ja historismi definitsioon

Arhaism on üldine nimetus keelesüsteemis esinevate vananevate sõnade kohta. Sõnad vananevad, sest neid kasutatakse aina vähem igapäevaelus ning nii muutuvad nad historismideks, mis kirjeldavad ajaloolisi objekte, annavad teavet mineviku kohta. Saksa keeles on sellised sõnad nt: *Maut*, *Brückenzoll*, *Wegzoll*, *Geleitgeld*, *Geleithaus* (Schippan, 1984, lk 260).

Erzsébet Heltainé Nagy (2008, lk 127, viidatud Lörincz, Lörincz, Tóth, 2021, lk 415) kirjeldab oma uurimuses arhaismi kui keelelist antiiki, mida kasutatakse loomulikult või teadlikult, et jäljendada antiikaega.

Eesti keele seletava sõnaraamatu (2009) ja Võõrsõnade leksikoni (2006) järgi on **arhaism** vananenud, nüüdiskeelest kõrvalejäänud keelend. Eesti-vene keeleteaduse sõnastik (2013) annab arhaismi definitsiooniks „vanapärase keelend”. Eesti Keele Käsiraamatus (2020) defineeritakse arhaismi laiemalt: see on tänapäeval teise samatähendusliku keelendiga asendunud sõna, väljend või vorm, mis nüüdiskeeles on abiks ajaloolise tausta loomisel. Näiteks heris ehk petis, nurjatu; kelm, hüüs ehk vara, hüvis; joht ehk teps, küll mitte; amak ehk kuni; kuumatõbi ehk palavik; väekargamine ehk deserteerumine; lõhna andma ehk valu andma, läbi sõimama, läbi peksma; läigitaja ehk arst.

Chiru & Rebedea (2014) defineerivad arhaismi kui ebaaktuaalset kirjalikku või suulise teksti väljendamise vormi. Arhaismide kindlaks tegemine on oluline, sest see annab infot tekstide arengu sihtidest ning on kasulik tekstitöötluses, nt autorsuse tuvastamisel.

Eesti keele seletava sõnaraamatu (2009) järgi on **historism** „vastava eseme või nähtuse kadumise tõttu käibelt kõrvalejäänud sõna, näiteks pint, rauts, vaalima” ning Võõrsõnade leksikoni (2006) järgi „sõna, mis on käibelt kadunud vastava eseme või nähtuse tõttu”

2.2 Sõnast ja sõnasemantikast

Selleks, et mõista tervikteksti sisu, on esiteks vaja aru saada sõnasemantikast. Eesti keele käsiraamat (2007) defineerib semantikat järgmiselt: „Semantika uurib keeleüksuste tähendusi ning nende muutumist, keele ja reaalse objektide suhteid ning keele ja mõtlemise suhteid. *Semantika* tähistab ka keeleüksuse tähendust või tähendusi.” Sõnad ja nende tähendus teisenduvad ajast aega ning olenevad piirkonnast, kus neid kasutatakse. Tavakõnelejat tihti ei puuduta sõnade ajalooline muutumine, kuid keeleteaduse jaoks on see laiaks uurimisvaldkonnaks (Tenjes, 2010, lk 46). Silvi Tenjes (2010, lk 46) toob näite sõnast *sant*, mis tähenda halba, paha, laiduväärset, vigast inimest jms, sõna *sant* tuli eesti keelde keskajast. Kuid Euroopas tähendas see sõna vagasid ja pühasid inimesi (ingl, pr *saint*).

Üks probleeme, mis võib esineda ilukirjandusliku tekstiga töötamisel, on selle keelekasutus (Müürsepp, 1986). Autor peab tabama lugeja sõnavara mahtu ja teksti mõistmise võimet (Uibu & Timm, 2014). Kui lugejal on sõnu raske mõista, võivad sellega kaasneda raskused kogu teksti sisu ja selle sõnumi mõistmisega. Seda enam ajaloolistes teostes, kus tihtipeale peab sõnumit lugema ridade vahelt. Kui õpilane mõistab sõnade tähendust, saab ta ka loetu sisust aru.

Péter Esterházy (2020, lk 18-19) on rõhutanud, et sõna muutub nii ajas kui ruumis ning sõnad ei peegelda mitte ainult ruumi, vaid ka aega. Ajaga muutub ka inimese sõnavara. Inimene unustab sõnu, leiab aeg-ajalt teisi sõnu, mis ajapikku muutuvad moodsaks. Esterházy (2020, lk 19) ütleb, et „Sõnadel on oma aeg, või teisiti öeldes: sõnades on aeg, meie, kasutajate aeg, meie ajalugu, meie ise.” Esterházy (2020, lk 42) viitab ka Mihály Babits'i (1978) mõttele, et sõnadele saab anda uue mõtte, kasutada neid uut moodi ning luua ka mõni uus sõna, aga ainuüksi uute sõnadega ei saa me kõneleda

Vastavale ajaperioodile omane arhailine keelekasutus aitab lugejal paremini sisse elada selle ajaloolise perioodi eluollu ning annab selle elu ja olu kohta rohkem infot. Kindlasti üks asi, mis iseloomustab teatud ajaloolist perioodi, on keel. Seega, kirjutades teose sündmustikku, peaks autor kasutama ka vastava ajastu keelt. Sel juhul võivad abiks olla näiteks arhaismid. Samas, nendega ei tasu liialdada, sest kokkuvõtteks võib tekst muutuda lugejale üsna segaseks ja arusaamatuks (Adamson, 2014).

2.3 Jaan Krossi stiilist

Keelevahendite kasutamine kujundab tihti teksti stiili. Sõnad, kujundid, vormid ja lausemallid võivad sama teksti sisu väljendada erinevat viisi, kusjuures õige sõnavalik on stiili seisukohast kõige olulisem (Kasik, 2007). Arhaismid annavad tekstile möödunud aegade värvi. Thea Schippan (1984) nendib samuti, et tihti kasutavad autorid ajaloolise maitse loomiseks vananenuid sõnu ja sõnavorme.

Sõnade valik lähtub autori eesmärgist (Kotkas et al., 2017). Jaan Krossil oli eesmärgiks lisada oma ajaloolisele teosele ajaloolist varju. Ajaloolist hõngu ei oma mitte ainult Krossi romaanid, vaid ka lastekirjandus, näiteks „Mardileib”. Intervjuus Piret Kriivaniga (2020) ütles Kristiina Ross, et Jaan Krossil oli sihikindel eesmärk lisada teksti vananenud sõnu, „Ta lausa nautis seda”, ütles intervjuus Kristiina Ross.

Bernard Sööt (1966) kirjutab, et üks sõnavara rikastamise eri allikas on minevikust pärit vananenud keelendid ehk arhaismid. Need esinevad pigem sellistes teostes, kus kujutatakse kauget minevikku, aidates luua vastava ajastu koloriiti. Arhaismidega liialdamine võib risustada teose keelt ning olla lugejale takistuseks teksti mõistmisel. Seega tuleb arhaisme kasutada ainult tõelise kunstilise vajaduse puhul. Arhaismidega saab iseloomustada ka tegelaste kõnemaneeeri, näiteks F. Tuglase „Ühe Norra reisi kroonika”, kus on kasutatud eesti didaktilisele kirjandusele omast väljendusviisi, mis võib kaasaja nähtusi kujutades olla üsna koomiline. Neid sõnu, mida tänapäeval nimetame arhaismideks, olid vanasti tavalise sõnavara hulgas. Seega arhaismide määramisel on oluline silmas pidada ka kirjutamise aega.

Thea Schippan`i (1984, lk 262) järgi võib arhaismidel olla ka kindel funktsioon iseloomustada tegelase põlvkondlikku kuuluvust vanamoodsa kõneviisi abil. Spontaanses keelekasutuses võivad arhaismid näidata kõneleja vanust, eluolu ja kogemusi. Seoses selle mõttega arvan, et peamiseks põhjuseks, miks mõne inimese kõnes võib leida arhaisme, on põlvkondade erinevus, haritus, silmaring, lugemiskogemus. Nagu eespool mainitud, nooremale põlvkonnale võivad arhaismid olla tundmatud sõnad, mida ei saa aga tõdeda vanema põlvkonna kohta. Seda väidet kinnitab peatükis 5.2 tehtud miniuurimus.

2020. aastal kirjutas Zilliacus Jaan Krossi stiili analüüsis, et Kross on õppinud tunnetama sõnade kaalu. Tema teadmised olid väga laiad, ta on tõlkinud erinevatest keeltest, ka

Shakespeare'i, Zweigi jm omapärase keelekasutusega teoseid (Zilliacus, 2020). Kross ise on kirjutanud, et proosakirjanikuna on tema ette tulnud tõsine sõnamure. Pikem ajalooaineline teos peab ennekõike olema realistlik (Kross, 1976). Realistlikkust saavad aidata luua sõnad, mida autor tekstis kasutab, sest sõnade kaudu, mida ajaloolise romaani tegelased oma kõnes kasutavad, saabki näidata lugejale seda aega, mil tegevus toimub ehk romaani leksikaalne külg peab seda mingil määral kajastama. Kujutatava ajastu keelt saab teoses kasutada seda vähem, mida kaugemas ajas teos kirjutatud on (Kross 1976, lk 163). Ei ole mõtet viia lugejat kaugesse minevikku sõnade abil, mida ta absoluutselt ei mõista, mille mõistmisele isegi kontekst kaasa ei aita. Küsimusele miks Jaan Kross kasutab arhaisme on vastus leitud. Nüüd aga jääb mõista, kust ta neid arhaisme, mis olid tema ajaloolises teoses, mis olid täpselt teatud ajaperioodil kasutusel, leiab? Kross (1976, lk 163) ütleb, et on ärganud surnuist üles mõned lapsepõlve taadid-eided, Kagu-Harju ja Tallinna äärelinnade inimesed, kelle sõnapruuk oli tal hästi meeles. Eriti palju arhaisme sai ta oma emapoolselt vanaisalt.

3. EMPIIRILINE OSA

Selles peatükis kirjeldan täpsemalt uurimisküsimusi ja hüpoteesi, kirjeldan uuringu protsessi ning teen ülevaate valimist ning põhjendan, miks valim kujunes just selline.

3.1 Uurimisküsimuste ja hüpoteesi kirjeldamine

Töö hüpoteesid ja uurimisküsimused ning nende täpsemad kirjeldused on järgmised:

1. Ida-Virumaa eesti koolide õpilastel võib tekkida raskusi teose sügavama sisu mõistmisel, sest Jaan Kross kasutab teoses „Keisri hull” arhaisme ja historisme.

Kuna Jaan Krossi käsitletakse eesti koolide kirjanduse tundides ning õpilastel võib olla ülesandeks lugeda läbi Krossi teos „Keisri hull”, kus on palju arhailisi sõnu, võivad tekkida raskused sisu mõistmisega.

2. Milliseid arhaisme ja historisme autor kasutab ning mis eesmärgil autor neid kasutab?

Jaan Kross kasutas arhailisi sõnu eesmärgipäraselt, et need annaks vastavale kirjeldatud ajastule vastava iseloomu. Seega uurin ja liigitan sõnaliikide kaupa kõiki teoses esinevaid arhailisi sõnu. Uurin sõnade võimalikke kasutamise eesmäärke. Kas arhailiste sõnade eesmärk on iseloomustada tegevuspaika, tegelasi, tegevusi vms.

3. Milliseid teoses kasutatud arhaisme ja historisme valimis olevate koolide õpilased mõistavad?

Valin kõikidest arhaismidest välja need arhaismid, mis on konteksti abiga kergemini arusaadavad ja neid, mis on pärit vene laensõnadest. Järgmiseks viin õpilaste seas läbi kirjalikku töö, milles palun neil kas enda teadmiste või juuresolevale kontekstile tuginedes anda paksus kirjas sõnadele ehk arhaismidetele tähenduse (Vt Lisa 2)

3.2 Uuringu protsess

Selleks, et leida romaanist „Keisri hull” arhaisme, lugesin romaani läbi ja kirjutasin välja kõik mulle tundmatud sõnad. Chiru & Rebedea (2014) järgi kasutatakse arhaisme eesmärgiga viidata arhailistes tekstis nende stiilile või tuua esile minevikku, kindlat kohta või aega. On oluline tuvastada arhaisme, et mõista nende õiget kasutust ja vältida nende kasutamist valedele eesmärkidel. On olemas mitu arhaismidete ja neologismide tuvastamise võimalust. Üks nendest

viisidest, mida mina kasutan, on traditsiooniline meetod. Traditsiooniline meetod hõlmab enda alla tekstide lugemist ja seal arhaismide tuvastamise. Tuvastada arhaisme ei ole lihtne, sest need on raskesti määratletavad (Chiru & Rebedea, 2014).

Seejärel kandsin mulle tundmatud sõnad tabelisse, lisasin leheküljenumbrid, kust tundmatu sõna pärit on. Järgmiseks sammuks oli iga sõna defineerimine Eesti keele seletava sõnaraamatu, Sünonüümisõnastiku, Etümoloogiasõnastiku, Eesti murdesõnastiku ja Sõnaveebi abil. Selle tulemusena selgusid teoses kasutatavad arhaismid. Kui minu jaoks oli tundmatuid sõnu 417, siis võib eeldada, et teistest, eriti vanematest põlvkondadest lugejad mõistavad arhaisme erinevalt või nende jaoks on erinevad sõnad aktiivses kasutuses. Eeldan, et sõnavara tundmine sõltub inimese lugemisharjumustest, silmaringist, vanusest ja muudest hariduse, huvide ning erialadega või tegusvaldkonnaga seotud asjaoludest. Seega otsustasin, et valin õpilastele tehtud ülesande jaoks just need arhaismid, mis on ka sõnaraamatus vastava tähisega. Seejärel valisin kokku kümme arhaismi (Lisa 2). Eesmärk oli mitte teha ülesannet liiga mahukaks ja õpilastele keeruliseks.

3.3 Valimi kirjeldus

Valimis on järgmiste koolide õpilased: Jõhvi Gümnaasium (11. ja 12. klasside õpilased), Narva Vanalinna Riigikool (11. ja 12. klasside õpilased) ja Narva Eesti Gümnaasium (12. klasside õpilased). Valisin Jõhvi Gümnaasiumi, sest mul on kooliga isiklik seos ning Jõhvi Gümnaasiumi 100% eesti õppekeele klassides õpivad ka vene kodu- või emakeelega õpilased. Narva Vanalinna Riigikoolis rakendatakse alates esimesest kuni 12. klassini kooli õppetegevusse keelekümblusmetoodikat (Narva Vanalinna Riigikooli veebileht). Narva Eesti Gümnaasium on eesti õppekeele kool, kus õpivad ka vene emakeelega õpilased. Nende koolide õpilased sooritavad eesti keele riigieksamit kui emakeele eksamit, mitte eesti keele kui teise keele eksamit.

4. KÄSITLEVAS TEOSES ESINEVAD ARHAISMID

Tabelis 1 Arhaismid J. Krossi teosest. Määratlus sõnaraamatu järgi (vt Lisa 1) on esitatud kõik arhaismid, mis olid sõnaraamatutes tähisega VAN või AJ. Allpool kirjutasin lahti iga arhaismi definitsiooni ning selle päritolu. Põhilised allikad olid veebisõnastikud: Eesti keele seletav sõnaraamat, Sünonüümisõnastik, EKI Ühendsõnastik (Sõnaveebi veebilehekülg) ja Etümoloogiasõnaraamat.

1. Feldjääger – AJ, SÕJ sõjaväe ja valitsuse relvastatud kuller kirjade ja teadete edasitoimetamiseks Venemaal ja Saksamaal enne I maailmasõda. Saksa keelest *Jäger* 'jahimees, kütt'.
2. Sandarm – AJ eripolitseinik Venemaal (Tsaari-Venemaal ja mõnes teises riigis) eriülesannetega politseinik
3. Sumadan – '(reisi)kohver' (ETY). Vene *čemodán*; Eesti keelest on laenatud eestirootsi *sõmadant* 'kohver'. Seega tegu on vene laensõnaga.
4. Ruutsüld – endisaegne pinnamõõt (EKSS)
5. Podrätšik – VAN tööettevõtja, töödejuhataja (EKSS). Vene keeles: *подрядчик* 'töövõtja' sõnast *подряд* 'töövõtt'. Seega tegu on vene laensõnaga.
6. Pürjel – VAN 'endisaegne linnakodanik'. Baltisaksa keeles *Bürger* 'kodanik, (linna)elanik'. Baltisaksa murdes hääldatai *g*-täht *j*-na. Laenu muganemisel on sõnasisesel *r*-i tõttu sõna lõpus *r* asendunud *l*-iga. Kasutusel on ka asenduseta variant *pürjer* (ETY). *Bürger* 'kodanlane, väikekodanlane, kodanik, linnaelanik' sõnast *Burg* 'linn' (EKI Ühendsõnastik 2022). Tegemist on baltisaksa laensõnaga.
7. Antvärk – 'käsitöeline, ametimees'. Alamsaksa *hantwerk* 'käsitöö; käsitöelised, tsunfti liikmed'. Alamsaksa allikas on liitsõna: *hant* 'käsi' + *werk* 'tegu, töö; tsunft, gild'.
8. Mesmerism – AJ raviks rakendatud sugestioonimeetod, mis põhines inimese oletataval animaalsel magnetismil.
9. Tiibadjutant – AJ riigivalitseja adjutant, kõrgem käsundusohvitser (EKSS). Saksa keeles: *Adjutant* "adjutant". Hispaania keeles: *ayudante* "adjutant, abi, abiline" sõnast *ayudar* 'aitama, abistama' (EKI Ühendsõnastik, 2022). Algselt hispaania laensõna
10. Ainumas – VAN ainus (Sünonüümisõnastiku järgi).
11. Ülesleidus – VAN leid, leiutis (EKSS).
12. Fiskaal – AJ riigiametnik, kelle ülesandeks oli kaitsta fiskuse huve, jälgida seaduste

- täitmist ja tõsta kaebaja puudumisel kriminaalsüüdistusi (EKSS). Saksa keelest: *Fiskal* 'fiskaal'. Ladina keelest: *fiscālis* 'riigikassasse puutuv' sõnast *fiscus* 'riigikassa'. Algselt ladina keeles laensõna.
13. Kukkur – varasemaegne ümara kujuga kotike raha hoidmiseks ja kaasas kandmiseks (EKI Ühendsõnastik, 2022). Germaani sõna, arvatakse olevat laenatud hunnidelt. Vanaülemsaksa: *kohhar*
14. Harjusk – AJ endisaegne maal jalgsi ringi liikunud rändkaubitseja, kes müüs talurahvale peamiselt pudukaupa, vahetades seda ka seaharjaste vastu (EKSS)
15. Heris – VAN kelme, nurjatu (EKSS); soome *herja* 'sõimusõna, pilkesõna; nali' karjala RHVL *herja* 'kuri [?]'. On arvatud, et algskandinaavia laen *harjō, *herjō, mille vaste on nt vanarootsi *həriare* 'laimaja', *herian* 'kurivaim (Odini lisanimi)'. Eesti sõnal on tuletusliide *-is* (ETY). Vanaskandinaavia laensõna.
16. Kilter – AJ töö ülevaataja mõisas, kupja abiline (EKSS); Alamsaksa *schilter* 'ratsakäskjalg, kes muu hulgas pidi teolisi mõisatööle käsutama'. Sõna on olnud tuntud üksnes Baltimaadel kõneldud alamsaksa murdes ning hiljem ka baltisaksa murdes. Aja jooksul kiltri ülesanded muutusid, kunagisest ratsakäskjalast sai 18. sajandi lõpus ja 19. sajandil kupja abiline nii käskude edasitoimetamisel kui ka teoliste järele valvamisel. Eesti keelest on laenatud eestirootsi *kiltor*, *kilter* 'mõisavalitseja' (ETY). Alamsaksa keeles: *schilter* 'kilter'
17. Meldima – VAN 'teatama; sisse kirjutama, registreerima'. Alamsaksa *melden* 'teatama; reetma'. *Möllima*: ö sõnas *möllima* kajastab alamsaksa vahelduvat hääldust. (ETY). Baltisaksa murdes: *melden* 'tulekust teatama'.
18. Obrokitalupoeg – AJ feodaalse Venemaa talupoeg (EKSS), kes maksis mõisnikule maarenti 1861. aastani (EKI Ühendsõnastik, 2022). Vene laensõna: *оброк* 'obrok'
19. Kürassiir – SÕJ AJ kürassi kandev raskeratsaväelane (EKSS); Saksa keeles: *Kürassier* 'kürassiir'. Prantsuse keeles: *cuirassier* 'kürassiir' sõnast *cuirasse* 'rinnaturvis'. Algselt prantsuse laensõna
20. Karree – AJ SÕJ jalaväe ruudukujuline lahingukord kaitsel rindega nelja külge. Väesalk rivistus karreesse (EKSS).
21. Piirits – VAN kohtuteener; timukas (EKSS)
22. Notarius ehk notaarius – VAN notar (EKSS). Saksa keeles: *Notar* 'notar'. Ladina keelest *nōtārius* 'kirjutaja, sekretär' sõnast *notāre* 'ära märkima, üles märkima, märkmeid tegema'. Algselt on pärit ladina keelest
23. Pajuk – VAN pension (EKSS)

24. Kommii – VAN poesell, äriteenija (EKSS)
25. Vöormünder – AJ kirikueestseisja ja pastori abiline (hrl. talupoegade hulgast)
26. Säärvant – VAN kerge ülalt lahtine vahesein (EKSS); baltisaksa *Scherwand* 'õhuke vahesein'. Baltisaksa allikas on liitsõna: vrd alamsaksa *scheren* 'jagama, jaotama; eraldama' + *want* 'sein' (ETY). Baltisaksa murre: *Scherwand* 'säärvant'
27. Majakondne – VAN kodakondne (EKSS), pere liige või majaline (EKI Ühendsõnastik, 2022)
28. Truusti ehk truusti – VAN truuelevana; kohusetundlikult, ustavalt (EKI Ühendsõnastik, 2022)

Andmetest järeldub, et arhaismid on enamasti võõrsõnad ja laensõnad, sest leiame nii vene, saksa, alamsaksa kui ka ladina keelest pärit sõnu. On ka prantsuse, vanaülemsaksa, vanaskandinaavia ja hispaania laensõnu.

Kõikidest autorile tundmatutest sõnadest esines neid, mille tähendust ei olnud üheski autori vaadatud veebisõnaraamatutes (vt allpool olevast tabelist). Töö autorile olid mõned sõnad tundmatud, ka konteksti abiga sõna tähendus ei selgunud (nr 1, 4, 6, 7, 9). Tabelis oleva sõna tähenduse leidsime koos juhendajaga, lugedes konteksti. Ei ole välistatud, et sõnad on leitavad muudest sõnaraamatutest, nt mõnes vanemas väljaandes. Nt sõna *kabul*, mida ei ole üheski uuemas sõnastikus, mille töö autor on läbi vaadanud, kuid mis on Eesti murrete sõnaraamatus (1998), mille väljaanne ilmus 1998. aastal

Tabel 1. Arhaismid, mille tähendus puudub autori kasutatud sõnastikest

jr nr	sõne	lk	seletus
1.	kašeeritud	8	mähitud
2	katusekorratuba	10	konteksti järgi saab aru, et tegu on pööninguga või ruumiga katuse all..
3.	tuhteerinud	18	õppima; sarnane sõnaga studeerima
4.	liistu peal	20	inimene, kes on tähelepanu all; negatiivses mõttes
5.	lendas kabulaiks	47	puutükkideks lendama Kabul (murdesõna) (EMS, 1998)
6.	ikvibid	47	mingi haigus / sundmõtted / häiritus; võimalik, et on tulnud ladina keelest

7.	kuksini	170	kukkur raha jaoks; rahatasku
8.	lineaaliga joonistatud	170	joonlauaga joonistatud
9	triljoneerimisekuurid	256	meditsiiniga seotud; ravimi manustamine
14.	mitšmanin akats	279	jõnglane; nakats; räägib nina püsti

5. ÕPILASTE KÜSITLUSE TULEMUSED

Allolevates tabelites on kooliti välja toodud õpilaste valitud vastuste summa ning igale arhaismile pakutud võimalikud tähendused. Kokku vastas 87 õpilast. Esimeses tulbas on ülesandes oleva lause järjekorranumber (vt Lisa 2), teises tulbas on lauses olev arhaism. Viimases tulbas võib olla rohkem või vähem pakutud tähendusi kui on vastajate arv. See on tingitud sellest, et mõni vastaja on ühe arhaismi juurde pakkunud mitu võimalikku tähendust. Kirjapilt on muutmata, ehk iga õpilase pakutud arhaismi tähendus on täpselt ümber kirjutatud. Igale tabelile järgneb saadud andmete põhjal tehtud kokkuvõte. Üldisi kokkuvõtvaid tulemusi on kajastatud peatükis 5.1 *Õpilaste küsitluse tulemused*.

Tabel 2. Narva Eesti Gümnaasiumi 12. klassi õpilaste küsitluse tulemused, Σ 5

Lause nr	Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)	Pakutud tähendused (kirjapilt muutmata)
1	ülesleidus	4	1	0	<i>mingi uus leidis; uus uudis asi meditsiinis; avastus (x2), võib olla teadusega seotud, aga ei pea</i>
2	truuisti	2	3	0	<i>truult; lojaalselt; tõesti, lojaalselt ning pidevalt;</i>
3	sumadan	0	5	0	
4	katusekorratuba	4	1	0	<i>tuba katusel; tuba katuse all (x2); katuse ehitamiseks vajalik materjal</i>
	ruutsüld	3	2	0	<i>ruutmeeter (2x); mõõtühik ehitamiseks</i>
5	tuhteerima	1	4	0	<i>kandideerima</i>
6	podrätsik	0	5	0	<i>laisk mees?</i>
7	kabulaiks lendama	1	4	0	<i>lendama lõhki</i>
8	laadaharjusk	1	4	0	<i>tööline</i>
	heris	0	5	0	

Allikas: autori koostatud

Kuna Narva Eesti gümnaasiumist (edaspidi NEG) ei olnud võimalik saada piisaval hulgal vastuseid, siis laiemaid kokkuvõtvaid tulemusi antud kooli õpilaste tulemustest teha ei ole võimalik. Olemasolevate tulemuste põhjal saab väita, et esimese sõna mõistmisega ei

tekinud õpilastel probleeme. Suurem osa, ehk neli õpilast viiest vastas, et sai sõnast aru konteksti abiga. Lisaks, pakutud tähendus on enamjaolt õige. See tähendab, et õpilane sai sõnast aru. Teisele sõnale andsid õige tähenduse vaid kaks õpilast viiest. Kolm õpilast ei saanud sõnast aru ka konteksti abiga. Vene laensõnast *sumadan* ei saanud õpilased aru, kuigi vastajad olid kõik vene emakeelega õpilased. Sõnad *katusekorratuba* sai rohkem õigeid tähendusi ning oli suuremale osale õpilastest arusaadav. Ilmselt on põhjus selles, et sõna ise viitab toale, mis asub katuse korrusel. Kuigi sõnale *ruutsüld* anti vale tähendus, arvasid õpilased, et said sõna tähendusest aru. Sõnad *tuhteerima*, *kabulaiks lendama* ja *laadaharjusk* olid õpilaste jaoks kõige vähem mõistetavad. Täiesti tundmatuteks sõnadeks õpilaste jaoks jäid *podrätsik* ja *heris*, vaatamata sellele, et *podrätsik* on vene laensõna.

Tabel 3. Narva Vanalinna Riigikooli 11. klassi õpilaste küsitluse vastused, Σ 23

Lause nr	Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)	Pakutud tähendused (kirjapilt muutmata)
1	ülesleidus	14	3	6	<i>avastus (x6); haigus, mida avastati hiljuti; leiutis (x5); leidis, mida oli hiljuti avastatud; uus haigus; asi, mis oli hiljuti avatud; see on nagu uus midagi leidnud või avanud; mingi uus leidis, leiutis (teadlane); avastamine; progress;</i>
2	truuisti	9	9	5	<i>ausalt (x4); hästi (x2); auväärsest; sõnast truu; mees oli truu; südamega tehtud tegu; on truu kellelegi/millelegi; õieti või kvalitatiivselt</i>
3	sumadan	2	20	1	<i>kohver; suutma; kott, baggaš</i>
4	katusekorratuba	14	8	1	<i>koht kõige ülemisel korrusel majas; tuba, mis asub katuse "all" (x3), kõige kõrgemal; tuba, mis asub maja kõrgemal korrusel; pööning (x2); kõige kõrgem tuba majas; tuba, mis asub katuse lähedal; tuba, mis asub üleval katusel; kelder (x2); katuse omane tuba</i>
	ruutsüld	14	8	1	<i>mingi ruutühik; ruutmeeter (x6); kuupmeeter (x2); mõõtühik; kuupsentimeeter; ruut kilomeetris; pindala mõõdu ühik; korda;</i>
5	tuhteerima	12	11	0	<i>õpetatud; juhtima; õppima (x6); arenema, õppida; õppinud (x3)</i>
6	podrätšik	3	17	3	<i>inimene, läbi kelle ehitusfirma räägib läbi ehitusmeestega; mingid töötajad; mehed, kes teevad remonti; töötajad,</i>

					<i>kes aitavad; inimene, kellel on juhtiv amet maja ehitamisel; ehitusega seotud amet</i>
7	kabulaiks lendama	3	20	0	<i>kaugele; kaduma</i>
8	laadaharjusk	3	20	0	<i>mingi kaupmees, kes töötab turul; mingi loom v lind; mingi sepp</i>
	heris	3	20	0	<i>härria; aadlik; paha inimene; kirik</i>

Allikas: autori koostatud

Narva Vanalinna Riigikooli (edaspidi NVRK) õpilastele olid kõige rohkem konteksti abiga arusaadavad sõnad *ülesleidus*, *katusekorratuba*, *ruutsüld*, *tuhteerima*. Kõikidest küsitletud koolidest oli NVRK ainus, kus rohkem kui viis õpilast teadsid ise sõna tähendust konteksti lugemata, nt sõnade *ülesleidus* ja *truuisti* puhul. Kõige raskemad sõnad olid *sumadan*, *podrätsik*, *kabulaiks lendama*, *laadaharjusk* ja *heris*. Sõna *ülesleidus* puhul olid suurem osa pakutud vastustest õiged. Pakuti ka varianti *leiutis*, mis ei sobi antud lause kontekstiga kõige paremini kokku. Leiutise puhul on siiski tegemist inimese leiutatud esemega. Sõnale *truuisti* pakutud tähendused olid enamuse õiged: *ausalt; auväärselt*. *Katusekorratoa* puhul taibati kõige rohkem, et tegu on pööninguga või toaga katuse all. Sõnale *ruutsüld* pakuti erinevaid mõõtühiku definitsioone. Sõna *tuhteerima* ei valmistanud raskusi, sest sellele pakutud tähendused olid enamjaolt õiged: domineeris variant *õppima*. *Podrätsiku* puhul arvati, et tegu on ehitusel töötava inimesega või juhi positsioonil oleva isikuga.

Tabel 4. Narva Vanalinna Riigikooli 12. klasside õpilaste küsitluse vastused, Σ 22

Lause nr	Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)	Paktud tähendused (kirjapilt muutmata)
1	ülesleidus	10	9	3	Suur leiutus; avastus teaduslik; leiutis (x2); avastus; inovatsioon, avatus; mingi avastus; midagi, mis leidsid uurimises; tähtis leidis; avastus (x3); avamine; leiutatud asi
2	truuisti	4	16	2	Ebaviisaksas, ebakorrektselt; hoolsasti, ilma vigadeta; tõesti; aus, truu; ausalt; ausalt ja vastutavalt
3	sumadan	4	18	0	võin/saan; kohver; pakiraam, kott reisi jaoks;
4	katusekorratuba	10	12	0	Tuba katuse korrusel; inglise keeles attic (ei tea kuidas eesti keeles on); tuba, kus lagi ongi katus; pööning (x3); tuba kus lagi on; mansard; tuba, kus on katus koos aknaga;
	ruutsüld	12	10	0	Ruutmeeter (x4); mõõtmisüsteem; sellega mõõdetakse pindala; ühik; ala mõõtme ühik; pikkuseühik; ruut standart mõõtmise;
5	tuhteerima	12	10	0	Käinud õppinud; olemine; ära jäänud; ära tulema; kõige perspektiivsem olla; haritud; ülikoolis õppima; õppima (x3), tudengiks olema; õppinud (x2)
6	podrätsik	9	13	0	Esimees; inimene kes annab tööd; ei tea kuidas seletada, inimene töötab ehituses; inimene, kes tegeleb ehitusega; peamees, juhataja;

					<i>brigadiir; ehitaja; isik kes peab kooskõlas lepinguga teha mingisugust tööd/teenust (venekeelne sõna); tööandja; inimesed kes armastavad sooja ilma</i>
7	kabulaiks lendama	0	22	0	
8	laadaharjusk	0	22	0	
	heris	0	22	0	

Allikas: autori koostatud

Võrreldes Narva Vanalinna Riigikooli 11. klasside õpilaste vastustega, näeme, et viimased kolm sõna, *kabulaiks lendama*, *laadaharjusk* ja *heris*, olid NVRK 12. klasside õpilastele samuti raskusi tekitavad. Ka sõnale *truuisti* anti vähem õigeid vastuseid. Ligi pooltele vastanutest olid sõnad *katusekorratuba* ja *ruutsüld* konteksti abiga arusaadavad ja nendele pakutud tähendused, nagu *ühik*, *mõõtmisühik*, olid samuti aktsepteeritavad. Sõnale *tuhteerima* antud domineeriv tähendus oli samuti *õppima*. Üks õpilane tundis ära, et sõna *podrätsik* on vene laensõna ning valdav enamik oli pakkunud sõna tähenduseks inimest, kellel on mingi seos ehitusega. Sõnale *sumadan* pakkus õiget tähendust kaks õpilast: *kohver*, *kott reisi jaoks*, kuid neli õpilast arvas, et sai sõna tähendusest aru konteksti abil.

Tabel 5. Jõhvi Gümnaasiumi 11. klasside õpilaste küsitluse vastused, Σ 19

Lause nr	Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)	Pakutud tähendused (kirjapilt muutmata)
1	ülesleidus	18	1	0	<i>avastus (x14); leidis; leiutis (x3); teadmine; avastatud leiutis; millegi avastamine;</i>
2	truusti	18	1	0	<i>ustavalt (x2); lojaalselt, kohusetundlikult (x2); truult (x7); truu inimene; avatult, pidevalt; oli truu (x2), ei reetnud; halbu; siiralt (x2); truudustega;</i>
3	sumadan	14	5	0	<i>kohver (x11); kott (x4); heina või kõrreliste pakid;</i>
4	katusekorratuba	16	3	0	<i>teine korrus; pööning (x11);</i>
	ruutsüld	15	4	0	<i>mõõdühik; süld korda süld, vana mõõdühik (x3); ruutmeeter; ruutühik pinna mõõtmiseks;</i>
5	tuhteerima	16	3	0	<i>õppima (x13); haritud (3)</i>
6	podrätsik	0	19	0	
7	kabulaiks lendama	11	8	0	<i>lõhki lendama (x2); minema lendama; läks katki; minema, kiirus; tükkideks lendama (x3); puruks lendama; ribadeks; katki</i>
8	laadaharjusk	9	10	0	<i>tööline; laadakaupmees; laadal müüa; müüja;</i>
	heris	9	10	0	<i>kerjus (x2); töötü (x2); vaene; varas; pätt</i>

Allikas: autori koostatud

Sõna *ülesleidus* oli peaaegu kõikidele õpilastele konteksti abiga mõistetav. Pakutud tähendused olid *avastus, leiutis, millegi avastamine*. Üks õpilane ei saanud sõnast aru. Samamoodi oli sõnaga *truusti*. Pakutud tähendused olid *truult, ustavalt, kohusetundlikult*. Sõnale *sumadan* pakkusid 14 õpilast õiget tähendust: *kohver, kott*. Viiele õpilasele jäi sõna tundmatuks. Sõnast *katusekorratuba* sai aru 16 õpilast ning oli pakutud tähendused *pööning, teine korrus*. Kolm õpilast ei osanud vastata. Sõna *ruutsüld* oli suuremale osale vastanutest mõistetav. Selle tähenduseks pakuti *mõõdühik, süld korda süld, ruutühik pindala mõõtmiseks*. Kolm õpilast määras sõnale kõige korrektsema tähenduse - *vana mõõdühik*. Sõnale *tuhteerima*

pakkus 13 õpilast õige tähenduse - *õppima*. Kolm õpilast arvas, et sõna tähendab *haritud*. Kolm õpilast ei saanud sõnast aru. Tundmatuks jäi sõna *podrätšik*. Väljendist *kabulaiks lendama* sai aru konteksti abiga 11 õpilast ning õiged pakutud tähendused olid lõhki lendama, tükkideks lendama, puruks lendama. Nii *laadaharjusk* kui ka *heris* olid võrdselt kümnele õpilasele tundmatud, üheksa õpilase arvates said nad sõnast aru konteksti abiga ning pakutud tähendused olid: *tööline*, *laadal müüja*, *laadakaupmees* ja sõnale *ruutsüld* pakuti kõige rohkem tähendusi *kerjus* ja *töötu*.

Tabel 6. Jõhvi Gümnaasium, 12. klasside õpilaste küsitluse vastused, Σ 18

Lause nr	Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)	Pakutud tähendused (kirjapilt muutmata)
1	ülesleidus	17	1	0	<i>avastus (x14), leiutis (x5); uus avastamine; teadmine</i>
2	truuisti	17	0	1	<i>truult (x9); kohusetundlikult (x2); oli truu, ei reetnud; austav (x2); siiralt (x2); lojaalselt; ausalt; pidevalt; ustavalt (x2); halbu; usaldusväärset</i>
3	sumadan	9	5	4	<i>kohver (x8); kott (x10);</i>
4	katusekorratuba	16	1	1	<i>katuse tuba; pööning (x13); katusealune tuba; teine korrus; katusekorrus;</i>
	ruutsüld	14	3	1	<i>süld korda süld (vana mõõtmisühik); mõõtühik (x5), meeter; mõõte termin nagu tänapäeval on meeter ja sentimeeter; ruutmeeter (x4); vana aja pikkusemõõt (x3) ruudus, pindala; ruutühik pinna mõõtmiseks; pikkuse ühik</i>
5	tuhteerima	15	3	0	<i>õppima (x7); harima; haritud (x2); tuupima</i>
6	podrätsik	0	18	0	<i>redeliga</i>
7	kabulaiks lendama	9	9	0	<i>kiiresti, kiirus; tükkideks lendama (x3); puruks lendama, väikesteks osadeks; minema lendama; läks katki (x2); ribadeks; lõhki lendama</i>
8	laadaharjusk	10	8	0	<i>müüja (x2); tööline; laada tööline; turul töötaja; sulane; kõrtsmik; laadal müüja (x3), kaupleja; tööline;</i>
	heris	9	9	0	<i>töotu (x2), vaene; kerjus (x3); pätt (x2); kodutu (x2); varas, röövel, ei ole aus inimene, valetaja</i>

Allikas: autori koostatud

12. klassi õpilasele olid suuremale osale mõistetavad sõnad *ülesleidus*, *truuisti*, *katusekorratuba*, *ruutsüld*, *tuhteerima*. Sõnale *ülesleidus* pakuti õigeid tähendusi: *avastus*,

leiutis, uus avastamine. Üks õpilane teadis sõnu *truuisti, katusekorratuba, ruutsüld*. Sõna *podrätsik* oli kõigile tundmatu. Sõnale *truuisti* pakuti õigeid tähendusi: *truult, kohusetundlikult, siiralt, ustavalt*. Samuti sõnale *ruutsüld* pakuti õigeid tähendusi nagu *vana aja pikkusemõõt, mõõtmisühik* jms. Paljud õpilased said aru, mida tähendab sõna *tuhteerima*. Seitse õpilast pakkus õige tähenduse - *õppima*. Väljend *kabulaiks lendama* oli konteksti abiga mõistetav üheksale õpilasele, kuid samale hulgale õpilastest jäi sõna tundmatuks. Enim pakutud tähendustest olid: *lõhki lendama, puruks lendama*. Sõnale *laadaharjusk*, mida tundis konteksti järgi ära kümme õpilast, olid pakutud tähendused *laadal müüja, müüja, tööline, turul töötaja* jne. Sõna *heris* puhul vastasid üheksa õpilast, et said sõnast aru konteksti abiga, sama palju aga märkis, et ei saanud sõna tähendusest aru. Pakuti selliseid tähendusi nagu *kerjus, töötu, pätt, kodutu*.

5.1 Õpilaste küsitluse tulemuste analüüs

Tabelis 7 Küsitletud koolide õpilaste vastuste koondtabel on summeeritud kõikide õpilaste vastused. Tabelist on näha, millised arhaismid osutusid õpilaste jaoks kõige raskemateks, ja millised olid rohkem arusaadavad.

Tabel 7. Küsitletud koolide õpilaste vastuste koondtabel

Arhaism	Sain aru konteksti abiga (Σ)	Ei oska vastata (Σ)	Teadsin ise sõna tähendust (Σ)
ülesleidus	63	15	9
truuisti	50	29	8
sumadan	29	53	5
katusekorratuba	60	25	2
ruutsüld	58	27	2
tuhteerima	54	33	0
podrätsik	12	72	3
kabulaiks lendama	24	63	0
laadaharjusk	23	64	0
heris	21	66	0

Konteksti abiga saadi kõige rohkem aru sõnast *ülesleidus*. See võib olla tingitud sellest, et sõnaosa *leidus* on sarnane sõnaga *leid* või *leiutis*. Lugesdes konteksti oli väga tõenäoline, et sõna võib tähendada meditsiinilist avastust, midagi, mis on meditsiinis leitud või avastatud. (Lause näiteid vaata Lisas 2.) Sõna *ülesleidus* oli ka ainuke, mida üheksa inimest teadis ilma konteksti lugemata. Mõistetavuse poolest järgmine oli *katusekorratuba*, milles liitsõna osad aitavad tähendust mõista: *katus* ja *tuba*. Sõnaosa *-korra* viitab korrusele. Seega, sõna tähendab *korrust katuse all* ehk konteksti järgi on see kas pööning või tuba katuse all. Üle poolte vastanutest sai sellest sõnast aru konteksti abiga ning kaks õpilast teadsid sõna juba varem. Järgmine sõna, mis üle pooltele õpilastele osutus mõistetavaks, oli *ruutsüld*. Liitsõna koosneb sõnadest *ruut* ja *süld*. Konteksti järgi on aru saada, et jutt käib toa mõõtmetest, lisaks sõna *süld* viitab pikkusühikule ning *ruut* võib tähendada pikkusühikut ruudus, näiteks nagu ruutmeeter. Sõna oli tuttav kahele õpilasele. Järgmine sõna, mis oli rohkem kui pooltele vastanutest mõistetav, oli *tuhteerima*. Sõna on sarnane sõnaga *studeerima*, mis tähendab

õppima kõrgkoolis (EKSS). Seega, on tõenäoline, et lause sisu ja nende kahe mõiste sarnasuse tõttu oskasid õpilased sõna tähendusest aru saada. Sõnas *truuisti* on sõna tähendusele vihjav *truu* ning sõna lõpp näitab, et tegu on mäarsõnaga. Lisaks aitab kontekst aru saada, et sõna tähendab *truult*. Sõna *truuisti* oli tuttav kaheksale inimesele.

Järgnevalt sõnadest, mille tähendusest sai aru vähemus vastajatest. Need olid *sumadan*, *kabulaiks lendama*, *laadaharjusk*, *heris* ja *podrätsik*. Samas, sõna *sumadan* oli tuttav viiele õpilasele ja *podrätsik* kahele. Need kaks sõna on vene laensõnad. *Podrätsik* on vene keeles *подрядчик* 'töövõtja' sõnast *подряд* 'töövõtt' ning *sumadan*, samuti sarnase venekeelse kõlaga, on *чемодан* 'kohver'. Kõige vähem osati sõna *podrätsik*, vaatamata selle päritolule. Sõna *laadaharjusk* kohta arvati, et tegemist on laadal müüjana töötava isikuna, sest sõna algul on *laat*, mis viitab laadale ning *harjusk* tähendab jalgsi liikunud rändkaubitsejat, kes põhiliselt müüs talurahvale pudukaupa ehk tarbekaupa (EKSS). Väljendiga *kabulaiks lendama* oli samuti rohkem raskusi, sest sõnaraamatutes, eriti uuemates, ei ole sellist väljendit ja ka eraldiseisvat sõna *kabul*. Küll aga 1998. aastal ilmunud Eesti murrete sõnaraamatus on sõna *kabul* ning see tähendab *puukaigast* või *puuraagu*. Kontekstis on kirjas, et *käbi lendas kabulaiks*, seega tähendab, et käbi lendas väikesteks puutükkideks. Sõna *heris*, millest sai aru 21 õpilast, võis olla kergemini mõistetav just sellele järgnenud sõnale *kelm*.

JG, NEG ja NVRK on koolid, kus eesti keele eksam sooritatakse riigieksamina, mitte eesti keele kui teise keele eksamina. 2022. aasta eksamite infosüsteemi andmetel oli JG keskmine RE eksamitulemus 56.5, NEG-i keskmine tulemus 51.1 ja NVRK keskmine tulemus 45.5 (EIS, 2022). Võin järeldada, et vaatamata õpilaste emakeelele, milleks, lisaks eesti keelele, võib olla vene keel, õpitakse eesti keelt kõrgtasemel. Nimetatud koolide eesti keele ja kirjanduse õpetajatelt sain teabe, et nendes koolides loetakse eesti ilukirjandust, seega võib eeldada, et õpilased puutuvad kokku eesti ilukirjandusliku keele ja tekstidega.

Järgmisena võrdlen JG 11. ja 12. klasside ning NVRK 11. ja 12. klasside tulemusi omavahel. JG 11. klassis oli 19 õpilast ja 12. klassis 18 õpilast. Mõlema klassi õpilased mõistsid või juba teadsid kõikide arhaismid tähendusi, see tähendab, et suuri erinevusi nende vastustes ei olnud. Kuid erinevusi on näha NVRK 11. (23 õpilast) ja 12. (22 õpilast) klasside õpilaste tulemustes. Tabelitest 3 ja 4 on näha, et 11. klassi õpilased said rohkem arhaismidest aru, kui 12. klasside õpilased. Lisaks 11. klassis oli rohkem neid, kes juba teadsid arhaismi tähendust. Seega eeldus, et mida vanemad on õpilased, seda paremini nad arhaisme mõistavad või seda

laiem on nende arhailiste sõnade sõnavara, ei ole asjakohane. Kui võrrelda kahe kooli klasside tulemusi, siis on näha, et JG õpilased olid arhaismide mõistmises ja tähenduse määramises tugevamad.

5.2 Sõna semantilise tähenduse muutumine 2000. aastate alguses sündinud uurija vaatepunktis.

Näitamaks, kuidas sõnad võivad eri põlvkonna inimeste jaoks muutuda arhaismideks, palusin enda juhendajal, kes on sündinud 1960-ndatel, ehk 20. sajandi keskel sündinud põlvkonna esindajal, märkida ära need sõnad (vt tabelitest Lisa 3), mis on temale tundmatud. Nimisõnadest olid ära märgitud 32 sõna 217 sõnast. Need olid *kerep*, *etemust*, *alloonž*, *koaffüürides*, *kabulaiks*, *toot*, *ikvibid*, *akselbandiga*, *tupru*, *heris*, *mobiiliad*, *kuntrikud*, *latadoorad*, *taarnat*, *naakmannihakatus*, *peetsi(leib)*, *kindrad*, *kaarustest*, *kuksini*, *nämmikud*, *hageriku*, *liuhk*, *ism*, *kämarast*, *kabjused*, *soodisuid*, *famulus*, *kommii*, *karreed*, *mest*, *kürassiirid*. Tegusõnadest oli tundmatud 14 sõna 109-st. Nendeks olid *kašeeritud*, *repetanud*, *jära*, *igritsema*, *kohuda*, *rükkis*, *pärreldama*, *tilutama*, *rüpjama*, *sampsima*, *kuletuma*, *kumendaks*, *tahrama*, *kohratama*. Tundmatuid omadussõnu oli 5 sõna 60-st: *sibüllilise*, *mesmerismist*, *kalija*, *keevesk*, *pekuniaarne*. Tundmatuid mäarsõnu oli 3 sõna 27-st: *pässus*, *tokkis*, *ajaldi*. Asesõnadest üks kolmest: *ergo*. Seega 20. sajandi keskel sündinud põlvkonna esindaja jaoks oli kokku tundmatuid sõnu 55 sõna 417-st töö autorile tundmatu sõna hulgast ehk 13%. Tundmatuks märgitud sõnade seas ei olnud ühtegi, mis on 2023. aasta seisuga märgitud sõnaraamatutes kui arhaism.

See, kui lai on inimese sõnavara, sõltub erinevatest aspektidest: lugemusest, haritusest, vanusest, silmaringist, aga ka tegevusvaldkonnast ja paljust muust.

5.3 Arhaismide kasutamise eesmärk romaanis

Lisas 3 Klassifikatsioon sõnaliikide kaupa on esitatud tabelleid, milles kõik töö autorile tundmatud sõnad J. Krossi romaanis „Keisri hull“ (vt Lisa 4), on esitatud sõnaliikide kaupa. Tabelis 9 (vt Lisa 3, Tabel 9) on välja toodud kõik nimisõnad, mida on kokku 217. Selliste sõnapaaride puhul nagu hõlma alt, võiaastja kaas või parraste külge ei ole ma sõnade arvu hulka arvestanud sõnu alt, kaas, külge, sest need ei ole arhaismid, vaid kuuluvad arhailise sõna juurde selle tähenduse paremaks mõistmiseks. Sama põhimõtte järgi olen esitanud sõnaliikide tabelites olevate sõnade arvu (vt Lisa 3). Tegusõnu oli kokku 109, omadussõnu 60, määrsõnu oli 27, asesõnu oli kolm ning oli ka üks töö autorile tundmatu muutumatu sõna.

Kõige rohkem esines arhailisi nimisõnu, poole võrra vähem oli tegusõnu ning veel vähem omadussõnu. Eesti keeles on ka selliseid juhtumeid, kus sõna liik on mitmeti mõistetav (Paulsen & Vainik & Tuulik, 2020). Selgituseks esitan samade autorite näite: lauses ta teeb tööd südamega, võime määrata sõnale südamega liigiks kas nimisõna või adverbi. Eesti keelele on iseloomulik, et üks sõna võib vastata mitme sõnaliigi tunnustele.

Eesti keele süntaks (Erelt & Metslang, 2017, lk 58) defineerib mõistet sõnaliigid järgmiselt: “Sõnaliigid on sõnade põhilised leksikaalgrammatilised klassid, mis määratakse sõnade semantiliste või pragmaatiliste, süntaktiliste ja morfoloogiliste tunnuste kombinatsioonide alusel.”

Sõnaliikide kasutamine võib ilukirjandusteostes olla autori loodava teksti omapära saavutamiseks taotluslik - nimisõnad annavad edasi olustikku, esemeid ja muid objekte ajastule omases keskkonnas, isikute ringkonda, ameteid. Tegusõnad tekivad ja vananevad koos esemetega, millega sooritatavaid tegevusi nad väljendavad. Ilukirjandusteoses loovad verbid ettekujutuse nii sündmuste kui suhete arenemisest, olles olustiku- ja ajastukohased. Omadussõnade rohke kasutamine loob suhtumist väljendava tähendusruumi.

Heili Orav (2006, lk 25) toob välja järgmise mõtte: “Sõnaliigid on kaasaegses lingvistikas tavapäraselt defineeritud morfoloogia ja süntaksi valdkonda kuuluvaiks, ometi näitab sõnaliikidega süvitsi tegelemine vajadust erinevate semantiliste kirjelduste järele, millele on korduvalt osutatud ka vastavasisulisel kirjanduses.”

Tulles tagasi arhailiste nimisõnade juurde, mida esines teoses kõige rohkem, võin oletada, et nende eesmärk oli anda lugejale edasi ajaloolist pilti. Üks näide, kuidas arhailised nimisõnad on näidanud lugejale vastaval ajaperioodil eksisteerinud ameteid ja/või staatuseid, mida tänapäeval ei ole või mis esinevad teistsuguses tähenduses: feldjääger, sandarm, arbiiter, fiskaal, pürjel, harjusk, (tiib)adjutant.

6. JÄRELDUSED

Töös esitatud hüpotees oli, et Ida-Virumaa eesti koolide õpilastel võib tekkida raskusi teose sügavama sisu mõistmisel, sest Jaan Kross kasutab teoses „Keisri hull” arhaisme ja historisme. Läbiviidud uuringu tulemused näitavad, et konteksti abil olid autori valitud kümme romaanis esinevat arhaismi suuremale osale valimis olnud õpilastest arusaadavad. Oli ka neid, kes teadsid arhaismi tähendust. Siiski oli hulk õpilasi, kellele jäid arhaismid ka kontekstis esitatutena arusaamatuteks. Seega võib järeldada, et teost lugedes võivad õpilastel tekkida raskused selle sisu mõistmisega. Ei saa väita, et raskusi teose sisust arusaamisel ei teki või vastupidi, tekib palju, kuna töös uurisin õpilaste arusaama ja arhaismide tundmist vaid valitud kümne arhaismi alusel.

Peatükk 5.2 kinnitab, et arhaismide tundmisel ja nende tähendusest aru saamisel on olulised mõjutajad ka lugeja põlvkondlik kuuluvus, haritus, lugemus ja muud asjaolud. Uurimisküsimusele, milliseid arhaisme ja historisme autor käsitletavas romaanis kasutab ning mis võib olla nende rohke kasutamise eesmärk, saab vastata, et autor kasutab arhailisi nimi-, omadus-, tegu-, ja mäarsõnu, et luua romaani tegevuse aegset olustikku, anda tegelastele, objektidele, sündmustele, suhetele jm ajastutruu ilukirjanduslik iseloom. Kõige arvukamalt oli romaanis arhailisi nimisõnu, millest võin järeldada, et autori lõi sõnalised pildid, et näidata olustikku, isikute ringkonda, rõhutada, millised ametid olid romaani tegevuse toimumise ajal. Viimane uurimisküsimus, milliseid teoses kasutatuid arhaisme ja historisme valimis olevate koolide õpilased mõistavad, sai vastatud töö autori koostatud valiku põhjal. Vaadates andmeid (Tabel 7) on näha, et 87 õpilasest üle poole said konteksti abiga aru järgmistest arhaismidest: *ülesleidus*, *truuisti*, *katusekorratuba*, *ruutsüld*, *tuhteerima*.

Bakalaureusetöö lisades olevad tabelid on toetav õppematerjal kirjandustundides kasutamiseks ja laiemale ringile lugejatele, et teoses kasutatud sõnavara tähendust teades romaani sisu paremini hoomata.

7. KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös uurisin, kas ja kuidas õpilased mõistavad töö autori valitud arhaisme. Mürsepp, Adamson ja Sööt on ühisel arvamusel, et arhaismid ning nende liigne kasutus muudab teksti lugeja jaoks keeruliselt mõistetavaks. Töös püstitatud hüpotees ja uurimisküsimused said vastused. Uuringu teostamise meetod ja valim olid sobivad ning andsid uuringu jaoks piisavalt andmeid. Seda bakalaureusetööd võivad kasutada ennekõike romaani "Keisri hull" lugejad, aga ka pedagoogid ja kõik teemast huvitatud. Töö eesmärgid said täidetud. Valim uuringu läbiviimiseks oli piisavalt suur ning saadud andmed võimaldasid teha järeldusi. Tänapäeva noorele on arhaismid võrdlemisi tundmatud. Uuringust selgus, et küsitletud õpilastele olid arhaismid mõistetavad konteksti abiga. Vähe oli neid, kes teadsid arhaismi tähendust varem. See, milline on õpilase sõnavara, kas ta tunneb ka arhaisme, oleneb üldisest silmaringist, sõnavara ulatusest, milles on ka arhailiste sõnade osa, huvidest ning tema kokkupuudetest arhailiste sõnadega. Jaan Krossi eesmärk oli eeldatavasti, kirjutades teatud konkreetsel ajal toimuva sündmustikuga romaani, kasutada selles ka vastava ajaperioodi keelt. Keeles kasutatav sõnavara muutub, sõnu luuakse ja sõnad ununevad vastavalt keskkonnale, mille objekt ja tegevusi keel kajastab. Ei saa eeldada, et tänapäeva noored mõistavad sama hästi arhailisi sõnu nagu nende vanemad või vanavanemad. Miniuurimus, millest selgus, et minu juhendaja teadis ilma konteksti abita pea 90% kõikidest mulle tundmatutest teoses „Keisri hull” esinevatest arhaismidest ja historismidest, kinnitab keeles aktiivselt kasutatava sõnavara teisenemise tendentsi.

KASUTATUD ALLIKAD

- Adamson, Eha. (2014). *Vananenud keelendite tõlkimine H. J. C von Grimmelshausen`i romaani "Der abenteuerliche simplicissimus deutsch" eestikeelse tõlke näitel*. Magistritöö <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/41711/Eha%20Adamson.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Chiru, C. & Rebedea, T. (2014). *Archaisms and Neologisms Identification in Texts*. Computer Science Department Faculty of A&C, Politehnica University of Bucharest Bucharest, Romania. https://www.researchgate.net/publication/277248480_Archaisms_and_Neologisms_Identification_in_Texts
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (2020). *Eesti keele käsiraamat*. Eesti Keele Instituut. EKSA. Tallinn.
- Erelt, M. & Metslang, H. (2017). *Eesti keele süntaks*. Eesti keele varamu III. Taru Ülikooli kirjastus.
- Esterházy, P. (2020). *Sõnade imelisest elust. Kolm loengut keelest ja kirjandusest*. Loomingu Raamatukogu. LXIV aastakäik. 2020, nr 36.
- Heltainé Nagy, E. (2008). Archaizmus. *Alakzatlexikon*. Lk 127. Viidatud Lörincz, G., Lörincz, J., Toth, S. 2021, lk 415.
- Karlsson, F. (2002). *Üldkeeleteadus*. Eesti keele sihtasutus. Tallinn.
- Kasik, R. 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu. <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/58491/9789949116874.pdf>
- Kotkas, E., Piirsalu, S., Sõrmus, E., Väljaots, M. (2017) *Sissejuhatus teaduskeelde*. Õppematerjal. Tallinna Tervishoiu Kõrgkool. Tallinn. https://ttk.ee/public/Sissejuhatus_teaduskeelde.pdf
- Kross, J. (1976). *Mõni sõna mu suhteist sõnaga*. Keel, mida me harime. Koostanud Mart Mäger. Tallinn.
- Lutsõk, O. (2018). *Arhaismide esinemissagedus Eduard Vilde loomingus vene keelega kooli programmi arvestades*. Bakalaureusetöö. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/62394/lutsok_oksana_bak.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Mihály Babits. (1978). *Esszék, tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. Viidatud Péter Esterházy. (2020).

- Mukovskaja, L. (2013). Eesti-vene keeleteaduse sõnastik. Peterburi Riiklik Ülikool. Peterburi.
- Orav, H. (2006). *Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles*. Väitekirj. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu <https://www.cl.ut.ee/yllitised/Heili%20Orav.pdf>
- Paulsen, G., Vainik, E., Tuulik, M. (2020). Sõnaliik leksikograafi töölaual: sõnaliikide roll tänapäeva leksikograafias. Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 16, lk 177-202. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=936435>
- Ross, K. (2020). *Tõlkija hääl VIII. Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat*. SA Kultuurileht.
- Schippan, T. (1984). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. VEB Bibliographisches Institut Leipzig.
- Sööt, B. (1966). *Kirjandusteooria lühikursus*. Kirjastus Valgus. Tallinn.
- Tenjes, S. (2010). *Semantika*. Õppematerjal. Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/17050/9789949196005.pdf>
- Uibu, K. & Timm M. (2014). *Sõnasemantika ja teksti mõistmine põhikooli esimeses ja teises kooliastmes*. Lk 322. file:///C:/Users/kboge/Downloads/270-529-1-SM.pdf
- Viidatud Lörincz, G. Lörincz, J. Toth, S. (2021). *Archaisms of Janos Arany, the Hungarian poet, and their teachability*. Yearbook of Finno-Ugric Studies, vol 15, issue 3.
- Zilliacus, C. (2020). Keelekunstnik Jaan Kross. *Keel ja Kirjandus*, 6, lk 524-527.

Materjali allikad

- EIS (2022) – Eksami infosüsteem. <https://eis.ekk.edu.ee/eis/>
- EKSS – Eesti keele seletav sõnaraamat. Tallinn 2009. Eesti keele sihtasutus.
- EMS – Eesti murrete sõnaraamat. II köide, 8. vihik. (1998). Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/ems/vihikud/08.pdf>, viimati vaadatud 10.05.23
- ETY – Etümoloogiasõnaraamat
- Kriivan, P. (2020). *Keelesaade. Jaan Kross 100*. <https://vikerraadio.err.ee/1030903/keesaade-jaan-kross-100?fbclid=IwAR0byWSbg7bRpF9b5EvlDjDc4M1C98MY4n2qH69T-WgI1uPv7UKci7ISlqUn>, 17:57. Viimati vaadatud 28.01.2023
- Kross, J. (2008). *Keisri hull*. Eesti Päevalehe AS. Esmatrükk: Eesti Raamat 1978.

Narva Vanalinna Riigikooli veebileht <https://www.nvrk.edu.ee/> (viimati vaadatud 7.04.2023)

Silvet, J., Kleis, R., Vääri, E. (2006). *Võõrsõnade leksikon*. Seitsmes, parandatud ja täiendatud trükk. Kirjastus Valgus.

Sõnaveeb – Sõnaveeb.ee veebilehekülg

LISAD**Lisa 1. Tabel "Arhaismid sõnaraamatu järgi"****Tabel 8.** Arhaismid J. Krossi teosest. Määratlus sõnaraamatu järgi

	Sõne	Sõna algvorm	Lk
1	feldjääger	feldjääger	7
2	sumadanisid	sumadan	8
3	ruutsülda	ruutsüld	10
4	podrätsikutega	podrätsik	17
5	linnapürjel	pürjel	18
6	antvärgiperest	antvärk	19
7	pahmasin	pahmama	26
8	mesmerismist	mesmerism	34
9	tiibadjutant	tiibadjutant	60
10	ainumas	ainuma	63
11	ülesleidus	ülesleidus	66
12	fiskaali kaudu	fiskaal	75
13	kukrus	kukkur	77
14	laadaharjusk	harjusk	78
15	heris	heris	78
16	kiltrite	kilter	105
17	meldinud	meldima	143
18	obrokitalupojad	obrokitalupoeg	155
19	kürassiirid	kürassiir	184
20	karreed	karree	195
21	piiritsad	piirits	209
22	notarius	notarius	224

23	pajukil	pajuk	250
24	kommii	komii	266
25	vöormündrid	vöormünder	270
26	säärvandi	säärvant	277
27	majakondsete	majakondne	295
28	truusti	truusti	300

Lisa 2. "Arhaismide määramise ülesanne õpilastele"

Lugupeetud õpilane!

Palun Sul määrata tumedalt trükitud sõnade tähendust, kas enda teadmiste põhjal või konteksti abiga. Kui sõna jääb siiski tundmatuks, vali "Ei oska vastata".

1. "Härra markii, see on ju suur meditsiiniline ülesleidus, keisri poolt!"

ülesleidus –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

2. Mees, kes oli ametkonnale kaua ja truusti teeneid osutanud, kuigi vahest mitte kõige osavamal moel.

truusti –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

3. Need pani Eeva sedamaid kasulikku tööd tegema: sumadanisid välja kandma ja tõlla katusele kinni siduma.

sumadan –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

4. Maja parema tiiva otsmine katusekorratuba [- - -] kuus-seitse ruutsülda suur.

katusekorratuba –

---

ruutsüld –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

5. Teie ei ole küll Tartu ega Saksamaa suurkoolides tuhteerinud, aga teie olete ju enamast jaost tuhteerinud meestest kaugelt targem.

tuhteerima –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

6. Sest podrätsikutega ja kümnikutega ja ehitusmeestega ülepea olevat vaikse asjaajamisega võimatu toime tulla.

podrätsik –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

7. Selsamal silmapilgul käis pauk ja paremalt lugedes viimane käbi lendas kabulaiks.

kabul / kabulaiks lendama –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

8. Ja tema arusaamine oli see: mees võlgu ei küsi, kümme kopikat küsib rätsep, rubla küsib laadaharjusk, üle rubla heris ja kelm.

laadaharjusk / harjusk –

---

heris –

- Sain aru konteksti abiga
- Ei oska vastata
- Teadsin ise sõna tähendust

Lisa 3. Sõnaliikide tabelid

Tabel 9. Nimisõnad

Sõne	Sõne	Sõne	Sõne	Sõne
feldjääger	kabulaiks	trobikond	nuudiga	ulualla
sandarmiga	nolkisid	juppjunkruks	narmad	ühmatustena
sumadanisid	sorgeldusi	müttajatele	küübi	kotad
tõld	kurioosum	piibukaha	studium	järi
musliinseeliku	külakas	tupru	teadul	kindrad
klade	kujakese	rrusse	kärnasid	killast
ruutsülda	vagatsejad	küünikuks	kõuemürinad	arbiiter
kerep	soojakotis	agulisse	kartetšide	nuka
aknaärkli	rood	fiskaali	vihmavaling	kibuvitsapadrik
titsianiks	pappturvis	kukrus	latadoorad	probleemipundart
etemust	resoluutsus	priisaunik	titekapukailt	õekseid
laudja	linnapürjel	heris	kumu	obrokitalupojad
mamslite	toot	laadaharjusk	hālina	vagaduse palaka
lakkekrants	ahjuorv	pidet	vaderi	väitetulvad
kirsinastoikale	ikvibid	mobiiiliad	minki	sõakust
motsioonita	seimis	pepslus	mõisasakstest	mõttetulvad
habemetüükas	akselbandiga	kerisega	kiltrite	pundart
matsikõster	tiibadjutant	kuntrikud	taarnat	ürbid
katusekorral	jääkirme	kahhelahjud	talad	kaarustest
alloonžparukates	ülesleidus	remmelgate	pudilast	võipätakad
koaffüürides	lee	ärker	reedereist	kuksini
vilelirin	adjutant	memorandum	naakmannihkatus	lineaaliga
vibalikku	lehtmaja	väiklaseks	tulle	fluidumist

hõlma alt	pleekaed	tündersepalase	turnüüridest	vildid
küünar	palgapiskust	aplaagris	peetsileib	nämmikud
kõrviga	ürbid	kabjused	kakud	kompsuga
hageriku	konterbandi	põndakul	õllevirret	sohielu
kumin	parraste	soodisuid	lannutagused	kürassiirid
silmasähmakas	muldrik	kõhedus	karreed	orb
sarlakid	piiritsad	marakratt	künism	pandlad
liuhk	tõlpsus	sehvtid	porujommipudel	notarius
mõisakaarik	mesmerismist	lännikud	mest	sekstant
ism	sirulaius	pajukil	sehvti	õöhame
kumu	kilk	famulus	triljoneerimiseku urid	audients
oomen	paar pampu	kommii	haluõgard	palivesi
praosti	kämarast	konsistoorium	ahjurait	kaltsakas
säärvandi	preamblilausete elaan	poisivoostriid	tender	võõrmündrid
kiilule	majakondsete	skäärid	mahv	ooberst
meremehejopis	kremoon	pulkas	küdi	liistu peal
poolsäärikus mitšmaninakats	hõlma alt	vanamehetüüak a	kergatsi	kamee
värsisepp	ühmatustena	luhtaknad	pomerantse	võiastja kaas
adramaa	promoveerumis eks	potsumist	kammitsas	repetitsiooni
antvärgipeest	kantslist			

Tabel 10. Omadussõnad

Sõne	Sõne	Sõne	Sõne	Sõne	Sõne
naksakas	siravate	kütkestavaks	seadsal	pani käed vaheliti	luider
valuspinevil	lige	tuhkjat	Pentsik	joviaalse	pekuniaarne
säherdusi	kunnatu	pringis	pilgese	keevesk	sibüllilise
kahlitest	nudiks	täidlase	ihmjas	kitsukeses	kaksipidine
kraps	õbluke	rääbakas	tüükaks	aredaks	lüheldane
tunamullust	juletud	uitsakas	ainuma	antsakas	perud
taheda	diaboolne	reibastav	luhtaknad	valkja	kütkestav
edevusepunn	kalija	vissiks	mühakaks	atsakas	sõge
ihmjas	laiduväärse	jumitu	kebjal sammul	verkjaks	kister
luitunumad	nirum	toheda	undlikud lood	vints	peiarlik

Tabel 11. Tegusõnad

Sõne	Sõne	Sõne	Sõne
vilet laskis	sabistama	poputakse	kohuda
norises	tikkuda	vaagima	logistama
sain silmata	tuhlasid	repetanud	rükkis
kašeeritud	judiseda	tõmbas kirtsu	luniks
vabises	vangutasin	jära	kütkestab
plaanitsesin	muiutada	volksas	välja kärstama
jännata	trööstisin	ringi lõnkuda	nõutanud
kiivavedanud	tarima	võrrutama	luhta minema
ajab nõksatama	hälbinud	leemendas	tihitud
ühmama	käänata	nülgima	läbenud
podrätsikutega	hiilates	ülendati	hanguma
kümnikutega	muiihtas	ihales	raugastuma

sädistama	veikles	lõnksatas	õrritama
tuhteerinud	takseerinud	meldinud	usutama
saime pärale	võlvitud	silmaga kaema	hagemata
pruukima	ei ülene	igritsema	kahvatama
klähvivad	sädistama	lākitus	vohmima
pahmasin	tupsutama	vihtus	rappisin
juletud	kaikuma	nirisesid	pārreldama
tinutatud	leotama	salvitanud	tilutama
sööbinud	sāhvisid läbi	müttasime	tahrama
lōmitasid	vajatama	sabistasid	laksatama
āgasid	kāgisema	lōõmas	rūpjama
kahlasime	koltunud	torin	sampsima
viksatasid	hingestas	jāi vinti	tuubil olema
mūhistama	kaasa asinud	pōõnama	kuletuma
kumendaks	kōnnisklema	turtsuma	hoobama
rooskama	revideerima	tihkumine	rūhmama
lirtsuma	mallanud	loitsima	kohratama
muiihtama			

Tabel 12. Māarsōnad

Sōne	Sōne	Sōne	Sōne	Sōne
emfaatiliselt	nohinal	robinal	ajaldasa	podinal
monstrōsselt	sootu	tūkati	jārjepanu	irdu
tiidsasti	laokil	tokkis	vudinal	ülepea
priimasse	sūndsalt	laginal	truuisti	nimme
postuumselt	ōhevil	ajaldi	kahinal	
ūhtesoodu	troppis	ōkva	pāssus	

Tabel 13. Asesõnad

Sõne
seesinane
siitmaa
ergo

Tabel 14. Muutumatu sõna

Sõne
teps

Lisa 4. Teoses "Keisri hull" esinenud arhaismid, mis olid töö autorile tundmatud

Tabel 15. Teoses esinenud, töö autorile võõrad arhaismid ja historismid

Sõne	Lk	Sõna algvorm	Definitsioon
feldjääger	7	feldjääger	Sõnav - endisaegne sõjaväe või valitsuse kuller
sandarmiga		sandarm	Sõnav - eripolitseinik Venemaal (Tsaari-Venemaal ja mõnes teises riigis:) eriülesannetega politseinik
seesinane	8	seesinane	Sõnav - KÕNEKEELNE (viitab kellelegi või millelegi:) see
kirsinastoika le		kirsinastoika	Vsl - (vn настойка) • marjade-puuviljade, maitse- ja lõhnaainete piiritusleotis Sõnav - Ainult vene k tõlge вишнёвая настойка
vilet laskis		vilet laskma	Syn - inimese kohta: vilet lööma, vilet laskma, vilet ajama, vilet puhuma
norises		norisema	sõnav - norskama Ety - '(magades) larisevalt hingama, norskama' Häälikuliselt ajendatud tüvi.
emfaatiliselt		emfaatiline	Vsl - (kr emphaticos) • kirj, lgv tunderõhuline Sõnav - tunderõhku kandev, tunderõhuga
silmata		silmama	Ilmselt eesti omasõna Sõnav - (silmade abil) märkama, midagi (ära) nägema
kašeeritud		kašeerima	Tõenäoliselt on seotud eelneva ladina keelse sõnaga
sumadanisid		sumadan	Ety - van 'kohver'; vene čemodán '(reisi)kohver' Eesti keelest on laenatud eestirootsi sómadant 'kohver'.
monströöselt		monstroosne	Vsl - monstroosne <monstr`oos ne -se 2 adj> (ld monstrosus < monstrum halb enne; koletis) • monstrumlik, koletislik, soerdlik
,otsioonita	9	motsioon	Vsl - (< ld motio liikumine) • kehaline liikumine, eriti jalutuskäik tervise edendamiseks
vabises		vabisema	Ety - 'väriseema, võbisema'
Töld		töld	Ems - karet ² karet g kareda? töld

			Ety – 'üleni kinnine (ka allalükatava kattega) neljarattaline hobusõiduk'
valuspinevil		valuspine v	Ety - 'vastuolusid ja lahkkelisid sisaldav, ärev, närviline vms; ootel olev, keskendunud; pingutav, pingutust nõudev' Võib olla sama tüvi mis sõnades pine ja/või pinge. Vt ka põnev.
musliinseeliku	10	musliinseelik	Vsl- (pr mousseline < it mussolina < it pn Mussolo, Iraagi linna Mosuli it-pärane nimi) • tekst labane peen pehme (trükimustriline) siid-, villane v puuvillriie
klade		klade	Sõnav - KÕNEKEELNE paks vihik (sks Kladde < holl klad mustus, plekk) • kaustik, märkmehik
plaanitsesin		plaanitsema	Sõnav - kellelgi kavas või mõttes olema (midagi teha); mingit ettevõtmist kavandama
säherdusi		säherdused	Sõnav - KÕNEKEELNE (osutab eelnevas või järgnevas mainitud asjaolule:) seda tüüpi, selle moodi Ety - 'niisugune, selline'
ruutsülda		ruutsüld	Sõnav -VANANENUD endisaegne pindalaühik, mille aluseks on ruut külje pikkusega 1 süld
kahlitest	11	kahhel	Vsl - (sks Kachel < ld caccabus keedupott < kr kakkabos) • valge v värviline glasuuriga kaetud pottkivi v keraamiline plaat; kasut ahjude, seinte ja põrandate katmiseks
kerep		kerep	Muhu murdes püsimatu, rahutu, kärsitu
aknaärkli		aknaärkel	Vsl - (sks Erker), erker < `erker -i 2e s> • arhit ehitise välisseinast eenduv, hrl konsooli(de)le vm kandetarindile toetuva esiküljega väiksem hooneosa
jännata		jännama	Sõnastikus on kirjas jändama Ety - 'millegi keeruka, palju vaeva nõudvaga tegelema; jantima, jamama; möllama, hullama; vigurdama'
titsianiks kutsuvad		tits	Ety- 'tugipuu'
etemust	13	etemus	edemus? Sõnav - parem-olek, edumaa kellegagi või millegagi võrreldes
kiivavedanud		Kiivavedanud	Kiiva Sõnav kulgemiselt, suunalt valeks või halvaks гивкривъ KÕNEKEELNE ,вкось KÕNEKEELNE

põigiti		põigiti	Sõnav - millegi suhtes viltu, diagonaalselt, mitte otse
laudja		laudjas	Ems - a. hobuse või veise ristluupealne b. inimese ristluude koht seljal Sõnav -Laudjas: HARV (maapinna kohta:) ühtlaselt tasane, ilma väljaulatuvate osade ja lohkedeta
naksakas	14	naksakas	Sõnav - tragi, hakkamist täis Ems - terav; järsk järsk inimene
nõksatama		nõksatama	Sõnav - järsku liigutust tegema, järsu liigutusega asendit vahetama; järsu tõmbe või tõukega liikuma hakkama või seisma jääma
võiasaja		astja	Sõnav - a. endisaegne kolme jala ning kaanega suurem puunõu, milles hoiti liha, silku vm toiduaineid või tehti leivatainat ja kalja b. anum, nõu üldse (eriti piiblikeeles)
tiidsasti	17	tiidus	Sõnav - HARV kiiresti, kärmesti Ety - tiidus : tiidsa : tiidsat 'kiire, rutuline; karme; rutt'
podrätšikute ga		podrätšik	Sõnav - podrätšik Ru подрядчик 'töövõtja' sõnast подряд 'töövõtt' VANANENUD alltöövõtja, töödejuhataja
kümnikutega		kümnik	Vsl - (keskld decanus < ld kümnik, kümmekonna juht < decem kümme) 1. ped teaduskonna juht kõrgkoolis 2. relig varem katoliku toomkapiitli esipreester; nüüdisajal dekanaadi (2) esipreester, vt ka praost Sõnav - (Nõukogude ajal:) esindaja, juht 1. (palgaline) töödejuhataja (hrl ehitustöödel) 2. madalaim politsei- ja haldusülesannetega vallaametnik, vahendaja mõisa ja talupoja vahel (nt külakubjas)
adramaa		adramaa	Ety - saksa Haken 'haak, konks; haak, teatud poksilööki; ader; adramaa' Ru гак ,гакен ,соха VENEMAAL Sõnav - teoorjuse ajal mitmesuguse suurusega maakasutus-, maksustus- ja pindalaühik Eestis
kraps		kraps	Ems - hakkaja, tragi, energiline, karmas Syn - vormis 'heas kehalises ja vaimses seisundis',
tunamullust		tunamullu	Syn - ülemöödunud aastal, üle-eelmisel aastal, ülemineval aastal

tuhteerinud	18	tuhteerim a	Tudeerima, studeerima
repetitsiooni	19	repetitsio on	Sõnav - hrv 1. järeleaitamine, Sys - proov ¹ , harjutus lauluharjutus Vsl - ld repetitio)1. läbivõetu kordamine, selgeks harjutamine; õppetöös järeleaitamine 2. näidendi, kontserdi, filmistseeni jne proov 3. muus klaveri haamermehhhanismi mängutundlikkus sama heli kiirel kordamisel
pärale		ärale	Ems – sihtkohta, pärale; õigesse kohta S pärale jõudma, - sõnav
antvärgipere st		antvärgip ere	Sys - käsitööline, antvärk van Sõnav - Antvärk: endisaegne käsitööline või alam ametimees; saksik inimene
pruukima		pruukima	Ety - 'tarvitsema, vaja olema; tarvitama
järjepanu	20	järjepanu	Sys - pidevalt, Ems - 1. pidevalt, järjest, järgemööda
mamslite		mamsel	Sys - tüse naine: Sõnav - kõnek (hrl. endisoludes:) talu- v. töölisnaisest „peenem”, preilidest-prouadest madalam naisisik.
liistu peal		liistu peal	inimene, kes on tähelepanu all; negatiivses mõttes (juhendajaga leitud tähendus)
vudinal		vudin	Sõnav - võbin, värin, колебание ,дрожь ,трепет ,трепыхание KÕNEKEELNE Ety - vudima : vudida : vudin 'sibama, kiiresti jooksmas'
kantslist		kantsel	1. kirikus kõrgemal asetsev rinnatisega ümbritsetud kõnetool, kust vaimulik jutlustab, räästool. Pastor läks, astus, tõusis kantslisse. Kirikuõpetaja seisis kantslis, jutlustas kantslist. Papid manitsesid kantslitest rahvast sõnakuulmisele. Mihkel ja Miina kuulutati, öeldi täna kantslist maha 'teatati kirikus ametlikult Mihkli ja Miina abielluda soovimisest'. *Peremehe sõna teenijale, see oli nagu jumalasõna kantslist. R. Sirge. 2. kõnek (vanaaegne) kateeder; kõnepult, kõnetool. Koolmeistri, kooliõpetaja kantsel. Kõneleja astus kantslisse.
teps		teps	Syn - sugugi e tepsugi

lakkekrants	21	lakkekran ts	Sõnav - (hrl kurjustavalt nurjatu või üleannetu inimese kohta et krants Eesti keeles koerale üle kandunud liitsõna krantskael 'loom v lind, kellel on valge võru (krants) kaela ümber' väljajäätelisel tarvitamisel qab kranz 'pärg')
habemetüükas		habemetü ügas	terav lühike habemekarv
klähvivad		klähvima	Ehk haukuma
matsiköster		mats	hrl HLV talupoeg, maamees
katusekorral	23	korrusel	Korral e korrusel, pööningul või katuse allolev tuba
alloonžparukates		alloonžpa rukas	pikkade, õlgadele langevate lokkidega meesteparukas (hrl. 17.–18. saj.)
koaffüürides			ei leidnud tähendust
vilelirin	24	lirisema	Ety - lirisema : liriseda : lirisen 'peenikese veejoa langemise heli kuuldavale laskma' <i>lira</i>
vibalikku		vibalik	Ety - pikk ja peenike vibu
nimme	25	nimme	Sõnav - kindla kavatsusega, mitte kogemata
küünar		küünar	Ekss – küünarvarre pikkusest tuletatud endisaegne pikkusühik (umbes pool meetrit).
pässus		päss	Sõnav - Päss - KÕNEKEELNE (halvustavalt mehe, eriti põikpäise või kangekaelse mehe kohta) MADALAKEELNE
pahmasin	26	pahmama	Sõnav - pahmama - vana aja tegevusena. mahalaotatud suvivilja terade eraldamiseks tallama, pahmast tallama
nolkisid		nolk	Eksss - hlv poisike, liiga noor mees
ena		ena	Sõnav - väljendab pahameelt, imestust, üllatust vm MADALAKEELNE
siravate		sirama	Sõnav - sirama- (kiiskavalt, eredalt) särama LUULEKEELNE
edevusepunn	27	punn	Ekss - kõnek hlv jonnakas, kiusakas v. saamatu, armetu inimene.
kebja		kebjas	Sõnav – kerge, kärmas, käbe, kergejalgne
podinal, kahinal		podin kahin	Sõnav Podin – vaikne ja ebaselge (endamisi) rääkimine; torisemine, õiendamine

			Kahin – paljude inimeste elevusest, (ärevast) sosistamisest või jutusuminast tekkiv nõrk müra
kamee	29	kamee	Sõnav - lõigatud vääriskivi või poolvääriskivi, millel on kõrge reljeefiga piltkujutis
tinutatud		tinutama	Sõnav - kuhugi, millegi külge kõvasti kinnitama (ka võrdlustes)
sorgeldusi	32	sorgeldus	Sõnav - visandlik, nappide joonte või märkidega kiiruga (või lohakalt) tehtud joonistus või kirjutis
postuumselt		postuume	Sõnav - surmajärgne Vsl - ld <i>postumus</i>) • surmajärgne; pärast autori surma avaldatud (teose kohta)
kurioosum	33	kurioosum	Sõnav - silmahakkavalt ebaharilik lugu, veider või haruldane nähtus Syn - juhtum Vsl - kurioosne - (ld <i>curiosus</i> hoolas, teadmishimuline) • veider, imelik, kentsakas
külakas		külakas	Maalt pärit https://www.eki.ee/cgi-bin/sl_dic/?97
kujakese		kuja	Sõnav - Kuja - (kitsas) tee; kitsas tänav või läbikäik majade vahel
sibüllilise		sibülliline	Sõnav - ennustav, ettekuulutav; sibüllile omane
värsisepp	34	värsisepp	Sõnav - luuleharrastaja, algaja või vähem tuntud luuletaja <i>deVerseschmied</i>
sööbinud		sööbima	Sõnav - sööbima - (mingi nähtuse mõju kohta:) eredana (igaveseks) meelde jääma, unustamist mitte võimaldama sõnast <i>sööma</i>
mesmerismist		mesmerism	Vsl - mesmerism <mesmer `ism -ismi -`ismi 22e s> (< pn Fr. A. Mesmer, Austria arst, 1734–1815) • aj raviks rakendatud sugestioonimeetod, mis põhines inimese oletataval animaalsel magnetismil
luhtaknad		Luht	Sõnav - suurvee ajal üleujutatav rohttaimedega ala jõeorus või järve kaldal
lõksatas		lõksatama	Sõnav - järsku lühikest (metallet) heli kuuldavale laskma; sellist heli tekitades liikuma
mühakaks		mühakas	Sõnav - tahumatu, matslik, heade kommeteta
vagatsejad	36	vagatsem	Sõnav - vagadust teesklema

irdu	37	irduma	eraldama, lahutama, eemaldama, irrutama, irdama, separeerima, isoleerima, lahku viima, ära lõikama muust maailmast ära lõigatud, blokeerima
soojakotis	38	soojakott	Sõnav - vankrisse või turvahälli pandav kott lapse soojas hoidmiseks
ülepea		ülepea	Sõnav - (aitab väidet rõhutada) Sünonüümid üldse , üldsegi , üleüldse
lõmitasid ja ägasid		Lõmitama ja ägama	Sõnav - orjameelne, allaheitlik olema Ägama - füüsilise vaeva, kannatuse tõttu vaevaliselt häälitsema või oigama 2.millegi surve all vaevlema, kannatusi taluma
rood	39	rood	Sõnav - kompaniile vastav sõjaväeline allüksus Venemaal, Bulgaarias, endisaja Eestis (peamiselt motolaskurväes ja tankiväes)
kahlasime		kahlama	Sõnav - vaevaga edasi liikuma vees, poris vm raskesti läbitavas kohas, hrl sisse vajudes, vett ja muda pritsides
kebjal		kebja	Sõnav - kerge, kärmas, käbe, kergejalgne
pomerantse		pomerants	Sõnav - pomerantsipuu apelsinitaoline mõrkjashapu vili, millest tehakse nt marmelaadi
pappturvis	40	Pappturvis	Sõnav - peamiselt rüütelite kaitserõivastus, mis koosneb liikuvalt ühendatud terasplaatidest
resoluutsus	41	resoluutne	Sys – resoluutne, otsusekindel, otsustav, meekindel, kategooriline, ultimatiivne, sõnakindel, kindla sõnaga, kõva sõnaga, raudse sõnaga
linnapürjel		pürjel	Sõnav - KÕNEKEELNE linna või linnvabariigi kodanikkonna vaba täieõiguslik liige keskajast kuni 18.-19. sajandini
toot	42	toot	Sõnav - riideriba seeliku allääre sisepoolel kaitseks kulumise vastu
viksatasid		viksatama	Sõnav- hetkeks nähtavale tulema või nähtaval olema; kiiresti (silme eest läbi) liikuma
ahjuorv		orv	Sõnav - seina sees olev õõnsus või süvend It urvas 'koobas, auk'
sabistama	44	sabistama	Sõnav - kerget, tasast vihma sadama
seadsal	46	seadsal	Sys - mõnusalt, mõnusasti, labusalt, magusalt, magusasti <i>magusasti juttu puhuma</i> , suure mõnuga, õndsalt, seadsalt,

			lahedalt, muhedalt, muhedasti, ladusalt <i>õhtu möödus ladusalt</i> , mahedalt sobilikult, sobivald, sündsalt, kohaselt, mõistlikult, kõlblikult, paslikult, seadsalt, kombekohaselt, inimese moodi, inimese kombel
kabulaiks	47	Kabul	EMS (1998) – puutükk
tikkuda		tikkuma	Sõnav - visalt, vägisi kuhugi minna, midagi teha või kellekski saada püüdma
ikvibid		ikvib	mingi haigus / sundmõtted / häiritus Võimalik, et on tulnud ladina keelsest haigustest
sootu	50	sootu	Sõnav - <i>совсем ,совершенно ,всё</i> KÕNEKEELNE
pentsik	51	pentsik	Sõnav - (oma ebatavalisuse tõttu) naljakas, veider; silmahakkavalt ebaharilik või kummaline Sys - imelik
seimis	52	seim	Sõnav - parlament Poolas, Leedus, Lätis (Poolas ajuti ka parlamendi üks koda) Vsl - (poola <i>sejm</i> , leedu <i>seimas</i> , läti <i>saeima</i>) • pol parlament Poolas, Leedus, Lätis
pilgese	53	pilges	Sõnav - peent, varjatud pilget sisaldav, seda (pilkena, teravmeelselt) väljendav; pilkav, pilklik
kselbandiga	55	askelbant	Sõnav - kuldne või hõbedane põimitud nõör, mida staabiohvitserid, käsundusohvitserid ja sõjaväeatašeed kannavad ümber parema õla
tuhlasid		tuhlama	Sõnav - hoogsalt, hrl midagi kuskilt otsides käega (või mingi vahendiga) mingeid asju edasi-tagasi liigutama, neid pahupidi pöörama
tiibadjutant	60	adjutant	Sõnav - endisaegne sõjaväeline ametikoht, nt riigivalitseja adjutant vm kõrgem käsundusohvitser; keisri õukonna juurde arvatud ohvitseri aunimetus
adjutant	62	adjutant	Sõnav - (inimeste kohta:) heleda häälega kiiresti ja palju rääkima
tüükaks		tüügas	Sõnav - tüve, oksa või varre lõikamisel või murdumisel allesjäänud (püstine, surnud) osa
judiseda		Judisema	Sõnav - külmast, hirmust vm ebameeldivast tundest värisema
jääkirme	63	jääkirme	sõnav - õhuke jääkiht (hrl vee peal)

ainuma		ainumas	Sõnav - ainus, ainuke, ainsam Sys - ainumas van
kitsukeses	64	kitsuke	Sõnav - mõõdult, mahult üsna väike, selline, kus on kitsas (olla, käia)
vangutasin	65	vangutam a pead	Sõnav - (pead ühelt küljelt teisele kõigutades) rahulolematust, kahtlust, imestust vms väljendama
ülesleidus	66	ülesleidus	Sõnav - VANANENUD leid, leiutis
muiutada	67	muiutama	Sõnav - huuli, suud (just nagu muigele seades) korduvalt liigutama
lee		lee	Sõnav - reheahju suu esine kividega piiratud süvend, kuhu tõmmati söed ja tuhk (ja kus valmistati süüa) goh <i>slāt</i> 'lõõr, korsten'
trööstisin	68	trööstima	Sõnav - muret, kurbust või hingevalu leevendama või leevendada püüdma
lehtmaja		lehtmaja	Sõnav - juudi sügispühaks ehitatav lehtonn (vm looduslikest materjalidest majake), mis tuletab meelde iisraellaste eluasemeid kõrbes rändamise ajal ja sümboliseerib Jumala headust ning elu haprust
laokil	70	laokil	Sõnav - korrastamata, lagunemas; korratuses, korratult laiali
pleekaed		pleekaed	Sõnav - hrl taraga piiratud koht, kus endisajal pleegitati kangaid
tarima		tarima	Sõnav - pingutades, jõudu rakendades kandma; midagi rasket kandma
sündsalt		sünnis	Sõnav - moraalselt sobiv või korralik, headele kommetele vastav, hea tooni kohane
õhevil		õhevil	Sõnav - HARV punakana õhetamas
trobikond		trobikond	Sõnav - ebamäärane, korratu hulk inimesi vm olendeid
troppis		troppis	Sõnav - (tiheda) hulgana, salgana koos
juppjunkruk s		junker	Preisi maa-aadlik, feodalismiajal tegutsenud mõisnik; endisaegse sõjakooli õpilane Venemaal
müttajatele		müttama	siia-sinna, (kohmakalt) ringi liikuma; pehmel pinnasel edasi liikuma
hälbinud		hälbima	sõnav -kõrvale kalduma; ära eksima või ekslema

piibukaha	72	piibukaha	Sõnav - piibu jämedam ots, milles on õõnsus tubaka jaoks
tupru		tupruma	Sõnav - (keerlevate) pahmakatena levima või tõusma Soome keeles on see sõna olemas
erusse	73	eru	Ekss - <hrl. sisekohakäänetes> sõjaväe- v. üldse riigiteenistusest lahkumine; vastavas seisundis olemine.
küünikuks		küünik	Sõnav - inimene, kes (sõltumatuse, omakasu ajal) pilkab, eirab või põlgab üldtunnustatud väärtusi, kes (häbematult) irvitab kõige üle
vanamehetüüaka		tüüakas	Sõnav - (inimese, looma või mõne kehaosa kohta:) lüheldane, kuid sitke ja tugev, jässakas
lige		lige	Sõnav - märg ja libe, (kleepuva) vedelikuga läbi imbunud; poolvedela poriga kaetud
agulisse	74	agul	Sõnav - ääre-, eeslinn, kus elab (või on algselt elanud) vaesem rahvas
fiskaali		fiskaal	Sõnav - riigiametnik, kelle ülesandeks oli kaitsta riigikassa huve, jälgida seaduste täitmist ja tõsta kaebaja puudumisel kriminaalsüüdistusi (Eestis 17. – 19. sajandil, Venemaal 18. sajandil)
kukrus	77	kukkur	Sõnav - varasemaegne ümara kujuga kotike raha hoidmiseks ja kaasas kandmiseks; (rahakoti kohta)
robinal		robinal	Sõnav - kiiresti üksteise järel, ägedas tempos, ühe hooga
priisaunik	78	saunik	Sõnav - endisaegne maata või vähese maaga, suurema talu maal hrl saunas elav kehvtalupoeg
heris		heris	Ety - 'kelm, nurjatu'
laadaharjusk		harjusk	Sõnav - vanasti maal jalgsi ringi liikunud rändkaubitseja, kes müüs talurahvale peamiselt pudukaupa <i>harjusk</i> Sõnast <i>hari</i>
kunnatu		kunnatu	Sõnav - MURDES teistega sobimatu, halb või paheline Näide_ Jaan Krossi loomingust
pidet		pide	Sõnav - miski kindel, millele võib toetuda, mis on toeks või abiks; ühendus, seos, side
hiilates	79	hiilama	Ekss - murd hiilima. * <i>Inkvisitsiooni sulased hiilavad ja luuravad igal pool.</i> A. Haava (tlk).

mobiiliad		mobiil	ekss - mobiil (< ld <i>mobilis</i> liikuv) 1. tehn (ise)liikuv seade v masin, ka mobiiltelefon
nudiks	80	nudi	Sõnav - ilma sarvedeta vm väljaulatuvate osadeta; (peaaegu) paljaks, siledaks kärbitud
kiiva		kiiva	viltuseks, kõveraks, viltusse olekusse
muiihtas	81	muiihtam a	Ekss - hrv muiatama. *".. Tema perekonnanime ma kahjuks ei tea - -" härra Kelter muiihtab vabanduseks .. J. Kross.
veikles		veiklema	Sõnav - valguse mõjul värvi või helki vaheldama; (valgusvihu, -kiirte vms kohta:) sähvima, siia sinna-liikuma
õbluke		õbluke	Sõnav - (muu kohta:) õhuke, kerge, nõrk vms
pepslus	82	peps	Ekss - peps-olek ; Peps - üleliia nõudlik ja valiv; (tehtult) peenutsev.
takseerinud		takseerim a	Sõnav - hindavalt vaatama, pilguga uurima, silma järgi hindama
võlvitud		võlv	Sõnav - kumer laekonstruksioon, mis toetub seintele, sammastele või piilaritele
kerisega		keris	Sõnav - sauna- või reheahju küttekolde pealne munakivikuheleik leili tekitamiseks
kuntrikud		kuntrik	Ekss - toauberik, -pugerik; kunku, kamorka.
kahhelahjud		kahhel	Sõnav - glasuuriga pottkivi v. keraamiline plaat, kahhelkivi.
remmelgate all		remelgas	Sõnav - puukujuline paju.
ärker		ärker	EHIT ülemiste korruste kõrgusel seinast eenduv akendega hooneosa
memorandu m		memoran dum	Sõnav - diplomaatiline dokument, mis analüüsib ja põhjendab mingit probleemi (hrl lisatakse noodile või esitatakse teise riigi esindajale isiklikult)
väiklaseks	85	väiklane	Sõnav -jäikadest arusaamadest ja piiratud silmaringist tulenev; piasaju (üle)tähtsustav; eelarvamuslik; sallimatust ilmutav
juletud	86	juletu	Ekss - 1. jultunud. *..juletud kuulujutud, mida mõned hoovkonna daamid olevat endile lubanud selle kasina valitsejanna suhtes.. J. Kross. 2. julguseta, julguse kaotanud. *..mine, tõugati juletu,

			<i>sorus inimene käiku ja rühiti edasi. R. Sirge.</i>
iaboolne	88	diabolus	Vsl - diabolus (ld < kr <i>diabolos</i>) • kurat, saatan
nuudiga		nuut	Sõnav – lühikese varrega (punatud) piits hrl kellegi löömiseks või peksmiseks
narmad	90	narm	Sõnav - selliseid ribasid meenutav taime osa või linnu kehaosa
küübi		küüp	Ekss - küüp <küübi 21> <s> etn piklik lükandkaanega pinalitaoline karp tarbeasjakeste jaoks.
ülene	93	ülenema	Sõnav - millekski argisest kõrgemale tõusma, (hingelt, vaimult) paremaks, rõõmsamaks, ülevamaks saama
stuumiumiga	94	stuumium	Sõnav - hrl kõrgkooliõpingud (teataval alal) Vsl - (ld <i>studium</i> pühendumine, õppimine) • ped (ülikooli)õpingud
promoveerimiseks		promotsioon	Ekss - promotsioon <-i 21> <s> doktori- vm. teaduskraadi pidulik andmine, promoveerimine.
teadul	95	tead	Sõnav - HARV milleski selgusel olek, faktidele, traditsioonile, kogemusele vm tuginev põhjendatud uskumus tegelikkuse kohta, info omamine millestki
kärnasid tupsutama		kärn, tupsutama	Sõnav - taimehaiguste (nt kärntõve) puhul taimede välisosadel, mugulatel või mujal esinev tume pragunenud muhuke või laik hrl millegi pehmea kergelt, korduvalt vajutama; õrnalt vajutades mingit ainet pinnale kandma
kaikuma		kaikuma	Sõnav - (heli või hääle kohta:) valjusti kõlama või kostma
Kalija näo		kalijas	Ekss - murd suure kondiga ja kõhn. *.. <i>kalija kerega ja tuuldunudpunase näoga admiral Maidel. J. Kross.</i>
kõuemürinad	96	kõuemürin	Sõnav - välguga kaasnev tugev tume heli, müristamine
kartetšide		kartetš	Sõnav - jäme jahipüssihaavel
potsumist		potsuma	Ekss - 1. potse kuuldavale laskma.
vihmavaling		valing	Sõnav - tugev vihmahoog
sähvisid	98	sähvima	Sõnav - (valgusnähtuse või helenduse kohta:) korduvalt äkiliselt välkuma

latadoorad	99	latatara	Ekss - latatara. *.. <i>olete ju tingimata neid juttusid kuulma pidanud, millega seltskondlikud latadoorad omal ajal teie meelerahu rikkuda katsusid.</i> J. Kross.
titekapukailt		kapukas	Ekss - ETNOGRAAFIA varrastel kootud paks sokk, mida endisajal kanti tihti koos sääristega
Selle kumu seeme	101	kumu	Sõnav - kuulujutt, suust suhu liikuv kuuldus või jutt
hällina		hällin	Sõnav - lärm või kära, ahastav kaeblemine
kägisema	102	kägisema	Sõnav - KÕNEKEELNE (tüütult) hädaldama, kaeblema
vaderi		vander	Sõnav - ristiusu kirikus isik, kes on lapse ristimistalituse juures tunnistajaks (ja kelle kohuseks on hoolitseda ristilapse kristliku kasvatuse eest), ristiisa või ristiema 2. KÕNEKEELNE kaim, vennas (eriti kõnetamisel, pöördumisel)
koltunud	103	koltuma	kollakaks v. kollaseks muutuma, kolletama, kolletuma.
siitmaa		siitmaalt	Sõnav - siit kohast, siit
hingestas		hingestama	Sõnav - tundeküllaseks, meeltele (rohkem) mõjuvaks, elavamaks muutma
laiduväärse		laiduväärne	Sõnav - nurisemist, etteheiteid, laitmist pälviv
minki	104	minki	Sõnav - kosmeetiline vahend näojume muutmiseks ja värskendamiseks; selle abil saavutatud tulemus
poputakse	105	poputama	sõnav - (liiga) palju hoolitsema, (liigse) tähelepanu ja hoolitsusega, (liiga) heade tingimustega hellitama; parema tervise juurde, paremasse vormi turgutama
mõisasakstest		mõisasaks	sõnav - mõisnik või tema perekonnaliige (vahel kasutatud ka mõne mõisateenija kohta)
kiltrite		kilter	Sõnav - töö ülevaataja mõisas, kupja abiline <i>qabschilter</i> 'kilter'
taarnat		taarn	Sõnav - HARV püstjate veerudega kitsas sügav org, mille hrl jõgi on kulutanud kõvadesse kivimitesse
talad		talad	Sõnav - tugeudel asetsev rõhtloodis latitaoline kandetarind
vaagima	107	vaagima	Sõnav - millegi üle aru pidama, järele mõtlema, kaalutlema
repetanud	108	repetama	Sõnav - MURDES pehkima, lagunema või kõdunema

nirum		niru	Sõnav - omadustelt, kõlblikkusest või tasemelt ebarahuldav, vähene või puudulik, seetõttu sobimatu (kasutamiseks, tegevuseks vms)
kirtsu	109	kirtsu	Sõnav - (ilme, näo kohta:) nina kergitamisega põlgust väljendavaks
jära	110	järama	Sõnav - tugevasti, jõuliselt närima
volksas	112	volksama	Sõnav - (suure hüppe või suurte hüpetega) kiiresti liikuma
undlikud	113	undlik	Ekss - murd ebaloomulik, õnnetu; selgusetu, ebamäärane.
kaksipidine		kaksipidine	Ekss - kaksipidi, kahesugusel kujul esinev v. avalduv.
lüheldane		lüheldane	Sõnav - üsna lühike (hrl kasvult, harvemini kestuselt)
pudilast		pudilane	Ekss - murd mudilane. <i>*.. saatis ta oma neli või viis mitmesuguses vanuses põnni ja pudilast oma kirjutustoast välja.. J. Kross.</i>
lõnkuda	117	lünkuma	Sõnav - KÕNEKEELNE kuskil ilma kindla sihita viibima või liikuma, niisama logelema
reedereist		reeder	Sõnav - ettevõtja, kelle omanduses on laev, mis on kantud laevaregistrisse, laevaomanik
võrrutama	120	võrrutama	Sõnav - võrdseks seadma
hunnitu		hunnitu	Sõnav - äärmiselt kaunis ja suurepärane, võrratult silmapaistev
naakmannih katus	122	naakman	Sõnav - KÕNEKEELNE (elav, hakkaja, vempudeks valmis) poiss või nooruk
tulle	124	tull	Sõnav - paadi parda küljes olev puupulk või raudhark, millele toetub sõudmisel aer
kotad	126	kott	Sõnav - hrl kanna tagant avatud avar jalats
järi		järi	Sõnav - väike madal pingike
leemendas		leemendama	Sõnav - libedalt märg olema, vedelikukorruga kaetud olema; tilkuvalt või niredena voolamiseni märg olema, hrl higist
tükati		järi	Sõnav - (juhuslikult) mõnes kohas, mitte igal pool
perud	132	peru	Sõnav - (hobuse kohta:) äkiline ja juhtimisele allumatu, nt taltsutamatuse tõttu, kokkumisest vm kergesti galoppima pistev, tagant üles lööv

valkja		valkjas	Sõnav - hele ja kahvatu, veidi valge, valge poole kalduv
ulualla	133	uluall	Sõnav - kaitsva varju alla, (hoonesse) varjule
nülgima		nülgima	Sõnav - looma kehalt nahka eraldama, nahka maha võtma
atsakas		atsakas	Sõnav - tarmukas, hakkaja, kärmas
tokkis	134	tokk	Ekss - tokk (hrl. lihtne) kepp, teivas. <i>Lühike, pikk tokk.</i>
ülendati	136	ülendama	Sõnav - kõrgemasse auastmesse või kõrgemale ametikohale viima
kindrad	137	kinner	Sõnav - põlvetagune lohk
verkjaks	138	verkjas	Sõnav - punakas (tänapäevakeeles hrl taimenimetuste osana) Ekss - punakas. <i>Verkjas päike. Taevast tõmbus verkjaks.</i> <i>*Poleerkodade sisemus on rauapunatolmust verkjas .. J. Kross.</i>
ihales	139	ihalema	Ekss - 1. hardalt v. ihaldades imetlema.
lõnksatas	140	lõnksatama	Ekss - 3. lõnksu, lõnksatust kuuldavale tooma, klõnksatama.
killast		killas	Ekss - teatud rühmast, liigist, samalaadsete hulgast
laginal	142	Lagin	Sõnav - üksteisele kiiresti järgnevate plaksuvate helide jada
vints		vints	Ekss - üsna, võrdlemisi vintske. <i>Vintskevõitu sink, karbonaad. Praad on alles vintskevõitu, peab veel küpsema.</i>
meldinud	143	meldima	Sõnav - VANANENUD (endast) teada andma; registreerima, kirja panema
arbiiter	144	arbiiter	Sõnav - vahekohtunik, kes valitakse poolte vastastikusel kokkuleppel, et aidata vaidlust lahendada
nuka		nukk	Sõnav - millegi väljaulatuv kõrgem või eenduv osa (kühm, ots, nurk vms)
vaheliti	145	vaheliti	Sõnav - üksteise peale või vahele ulatudes, teineteist osaliselt kattes
joviaalse		joviaalne	Sõnav - (lärmakalt) heatujuline, rõõmsameelne; üleolevalt heatahtlik
keevesk	148	keevesk	Ekss - hrv tormakas, mõtlematu.

kaema		kaema	Sõnav - KÕNEKEELNE vaatama
igritsema		igritsema	Ekss - piltl tasapisi elus püsima, hingitsema
kibuvitsapadrik	149	padrik	Sõnav - risune, tihe võsa või võsamets; tihedalt, läbipõimunult kasvavate taimede kogum
probleemipundart	152	pundart	Ekss - piltl sassiläinud olek, segane seis; keeruline, täbar olukord, jänn.
õekseid		õekseid	Ekss - õde.
läkitus	153	läkitus	Ekss - avalik kirjalik pöördumine kellegi poole. <i>Paavsti, piiskopi läkitus. Rahupooldajate konverentsi läkitus maailma rahvastele. USA presidendi läkitus Kongressile. On loodud läkituse vormis luuletusi.</i> sõnum; saadetus. *Niisiis ei too unenägu oma läkitusi alateadvusest vabalt, avameeli ega looritamatult esile .. J. Kross (tlk).
Vihtus valssi tantsida	155	vihtuma	Ekss - 3. midagi hoogsalt, tarmukalt tegema, vehkima (ka rõhutades teise verbiga väljendatud tegevuse intensiivsust).
obrokitalupojad		obrokitalupojad	Ekss - feodaalse Venemaa talupoeg, kes oli kohustatud maksma obrokit
Vagaduse palaka	156	Vagadus palakas	Vagadus - Ekss - usuliste tõekspidamiste järgimine ja pühendumus Jumalale Palakas - 1. murd voodilina. <i>Linane, takune palakas. Puhtad palakad voodis.</i> 2. etn halva ilmaga või sõitudel kasutatud kahelaidne linane v. takune naiste ülerõivas
nirisesid		nirisema	Ekss - nirena, nirinal voolama; nõrguma, valguma.
väitetulvad		tulv	Ekss - millegi (v. kellegi) rohkus v. tihedalt järgnev hulk;
sõakust	160	sõakas	Ekss- südi, julge; agar, hakkaja
salvitanud		salvitama	Ekss - salvima, salvidega võidma.
aredaks	162	are	Ekss - selge, selgesti eristatav, kindlate piirjoontega selge, selgesti eristatav, kindlate piirjoontega
ürbid	165	ürp	Eks - (lohmakas) üleriie, harvemini pealisriie
sabistasid		sabistama	Ekss - 1. sabinat (1. täh.) tekitama, sabisema panema
kaarustest		kaarus	Ekss - etn neljast lõngast punutud värviline ilupael pealistrõivaste ja kübarate kaunistamiseks, kaarusnõör
võipätakad	167	pätakas	Ekss - kõnek 1. latakas; lihav, rammus.

lõõmas	169	lõõmama	Ekss - 1. tugevasti leegitsedes põlema, lõõskama
antsakas		antsakas	Ekss - tarmukas, hakkaja; reibas, elav, kärmas.
torin	170	torin	Sõnav - suuline rahulolematuse, pahane-oleku väljendus
kuksini		kuksin	raha kukkur; rahatsku
lineaaliga		lineaal	Ilmselt joonlaud
tündersepala se		tündersep p	Ekss - tündrite jt. puunõude tegija. <i>Sündis tündersepa perekonnas.</i>
kütkestavaks		kütkestav	Ekss - veetlev, võluv, vaimustav.
tuhkajat		tuhkjas	Ekss - nõrgalt tuhakarva, kahvatuhall; tuhm.
pringis		prink	Ekss - tihke, pingul, pakatav (ja täidlane).
fluidumist	171	fluidum	Vsl - piltl võlu, mõju
turnüüridest		turnüür	Ekss - seeliku tagaosaga kohevil hoidev polster v. ribistik (19. saj. lõpul).
kohuda		kohuma	Ekss - (vahutades, kobrutades, käärides) tõusma, kerkima.
vildid		vilt	Ekss - 2. vildik, viltsaabas.
ajaldi	174	ajaldi	Ekss - HARV õigel ajal, õigeaegselt
logistama		logistama	Ekss - 2. loginal sõitma.
rükkis		rükkima	Ekss - 2. (tööd) rügama; rügades midagi tegema (näit. ehitama vms.). <i>*Taat rükkis endale vist juba neljateistkümnendal aastal.. kirikumõisa maa peale tare üles. J. Kross</i>
kapukad		kapuk	Ekss - 1. etn paks sokk.
palgapiskust		pisku	vähene hulk, kogus midagi (nt raha), väike osa millestki
aplaagris		aplaager	KÕNEKEELNE tööst, aktiivsest tegevusest kõrval olek
peetsileib	175	peetsileib	Ekss - murd õhuke, panni peal küpsetatud nisu- v. odrajahust leib. <i>*Me olime nende pool einet võtnud. Odratangusuppi ja peetsileiba peale hammustanud. J. Kross.</i>
nämmikud	176	nämmiku d	Ekss - hrv igapäevarõivas, tööõivas.
kõrviga		kõrvik	Ekss - (karusnahkne) kõrvalappidega talvemüts

kabjused		kabjus	Ekss - murd kapukas. * <i>Meie ürbid, kabjused ja pastlad aurasid lee paistel.</i> J. Kross.
kakud		kakk	Ekss - (ümmargune) leiva- v. saiapätsike.
kompsuga		komps	Ekss - millesegi mähitud, kääritud v. seotud pakk, pamp.
hageriku		hagerik	Ekss varjualune suurema taluhoone otsa v. räästa all v. välisseina küljes. <i>Lambalauda otsa ehitatud hagerik. Lehm, hobune oli hagerikus.</i> 2. vilets maja, hurtsik, osm.
luniks	178	lunima	Ekss - pealekäivald paluma, nuruma, manguma
konterbandi		konterbant	Ekss - salakaup.
põndakul		põndak	Ekss - väike kungas v. kink, kõrgem pae- v. kruusapõhjaga kuiv koht hrl. heinamaal v. põllul.
õllevirret	179	virre	Ekss - linnaste jm. lähteainete vesiekstrakt, mida kääritades valmistatakse õlut ja kalja; käärimata v. käärima hakkav õlu (v. vein).
sohielu		sohielu	Ekss - hlv vabade elukommete harrastamine, amoraalne elu.
kumin		kumin	Ekss - kumisemine; kumisev heli.
parraste		parras	Ekss - -äär, serv. a. laeva v. paadi külge v. ülemineäär.
soodisuid		soot	Ekss /https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=soot&F=M
lannutagused		lanne	Ekss - (loomadel:) nimme. <i>Lühikese, laia ja tugeva landega hobune.</i>
täidlase	180	täidlane	Ekss paksupoolne, tüsedavõitu, priske, ümar, vormikas
kütkestab	181	kütkesta ma	Ekss huvi v. tähelepanu köitma, haarama, paeluma
kürassiirid	184	kürassiiri d	Ekss sõj aj kürassi kandev raskeratsaväelane
silmasähmaks	185	ähmakas	kiire sähvav löök, sähvakas, sähvak, nähvak
rääbakas		rääbakas	katkutud, räsitud; armetu.
muldrik		muldrik	Ekss - mulder (1. täh.) * <i>Eile õhtul istusime .. tema tare muldrikul, seljad vastu seinapalke ..</i> J. Kross.

õkva	186	õkva	Ekss - murd otse(joones); kohe, lausa.
nõutanud		nõutama	Ekss hankima, muretsema, soetama
ajaldasa	190	ajaldasa	Ekss 1. aja poolest.2. ajaldi.
luhta minema	191	luhta minema	Ekss nurja, untsu, tühja.
ühtesoodu		ühtesoodu	Ekss kogu aeg, pidevalt, järjest,
tihitud	193	tihtima	laeva, paadi, plankude vms pragusid, vahesid kinni toppima, liitekohti tihendama
kõhedus		kõhe	Ekss kartuse tõttu ebamugav;
läbenud	195	läema	Ekss maldama, kärsima, kannatlikkust omama
karreed		karreed	Ekss aj sõj jalaväe ruudukujuline lahingukord kaitsel rindega nelja külge. Väesalk rivistus karreesse.
hanguma		hanguma	Ekss piltl (inimese füüsilise v. vaimse seisundi kohta:) kangestuma, kangeks jääma;
orb	199	orb	Ekss ilma vanemateta laps;
uitsakas	202	uit	Ekss üksik, lahus seisev karv; peen karvake, ude.
reibastav		reibastama	Eks reipaks tegema.
raugastuma		raugastuma	Ekss raugaks muutuma.
õrritama		õrritama	Ekss narritades ärritama, vihale ajama; narritama; provotseerima.
sarlakid	204	sarlakid	Ekss ka med äge peenetähnilise punase lööbega palavikuline laste nakkushaigus.
kergatsiloba	208	kergats	Ekss kerglane, alp, edev inimene
usutama	209	usutama	Ekss uskuma panema,
hagama		hagama	Ekss 3. murd hurjutama, hüüetega peletama; taga ajama.
piiritsad		piirits	Ekss van kohtuteener; timukas.
jumitu	210	jumitu	Ekss tohutult suur, hiiglaslik, röögatu.
toheda		tohe	Ekss olekult uhkevõitu, kõrk ning sõnaaher; tõre, pahane, tusane.

marakratt		marakratt	Ekss kõnek (vallatu) põngerjas, rüblük, põnn.
kahvatama	211	kahvatama	Kahvatuks muutuma
vohmima	215	vohmima	Ekss rohkesti ja ahnelt sööma,
künism	216	künism	Eks küüniline ellusuhtumine, jõhkruks, häbematus
pandlad	217	pand	Ekss murd millegi toestamiseks, kinnitamiseks, ühendamiseks kasutatav looka v. rõngaks painutatud tugev vits;
liuhk		liuhka	Ekss murd libamisi, kallakalt.
nohinal	218	nohin	Eks kuuldav läbi nina hingamise heli.
ergo	219	ergo	järelikult, niisiis.
tõlpsus		tõlpus	juhmus, rumalus, tõlpus.
rappisin	222	rappima	kiskuma, rebima
pärreldama		pärreldama	hrv pärlendama (1. täh.)
sehvtid	224	sehvt	kuramaaž, sõbrustamine.
porujommipudel		porujomm	kõnek 1. alkohoolne jook, naps
notarius		notaarius	van notar.
tilutama		tilutama	hrv rippuda laskma, kõlgutama
mõisakaarik	228	kaarik	kahe rattaga (kerge) vanker
ihmjäs		ihmjäs	tuhm, ähmane.
kammitsas		kammitsas	2. takistama, piirama, kammitsasse (2. täh.) panema; kammitsas (2. täh.) hoidma.
laksatama		laksatama	1. korraks laksuma, laksti kõlama v. kajama.2. laksama, korra laksti lööma.
ikvibid		ikvibid	mingi haigus / sundmõtted / häiritus Võimalik, et on tulnud ladina keelsest haigustest
rüpjama		rüpjama	murd 1. (tööd) rühmama. * <i>Kui mees merel rüpjavat ja naine pidavat.. inimestele pesu pesema, mis pidavat siis vaestest lastest saama.</i> A. Hanko (tlk). 2. visalt edasi liikuma, rühkima (1. täh.) *.. <i>ma rüpjan</i>

			<i>hüüdmise poole selleks, et hüüdjale tema eksitust selgeks teha. J. Kross.</i>
sampsima	229	sampsima	<p>murd</p> <p>1. vantsima. *.. <i>Paju sampsis temaga [= setukaga] laadalt koju jalgsi, hobune ohelikkupidi järel. R. Sirge.</i></p> <p>*<i>Sampsisime vaevu jalgu järel vedades: lobjakas kleepus saabaste külge. M. Mälk (tlk).</i></p> <p>2. lobisema, jahmerdama. *<i>Näitas, et tal pole isu selle latataraga sampsida. O. Jõgi (tlk).</i></p>
tuubil	230	tuubil	täis tuubitud, pungil.
lännikud		lännik	<p>Lännik etn (kuni 10-toobine) pealt laienev väikeste kõrvadega ning sangkaanega puunõu piima, või, silkude vm. hoidmiseks ja kaasavõtmiseks (plekk)anum, mannerg vms.</p> <p>hrl. ovaalne (kolme jalaga) puunõu pesupesemiseks, kolmjalg, pesupali. <i>Pesu on palis. Ema tõstis auravaid linu katlast palisse.</i></p>
mest		mest	1. kamp, salk, rühm, seltskond.
luider		luider	<p>lahja, kõhn, kondine, luine. <i>Pikk luider mees. Paar luidrat lehma, setukat. Luider nägu. Luidrad sääred, käed, sõrmed. *Aeglasevõitu ja lopsaka Anna kõrval on tündersepalesk ootamata käbe luider eit. J. Kross.</i></p>
vinti jääma		vinti jääma	4. kõnek joove.
mühistama	232	mühistama	1. mühinat põhjustama, mühisema.
asinud		asima	murd kahmama, krahmama, rabama.
kõnnisklema		kõnnisklema	(vähehaaval, tasapisi) kõndima.
sekstant		sekstant	astr mer kahe taevakeha v. taevakeha ja horisoni vahelise nurkkauguse mõõtmise riist. S
ööhame	236	hame	murd särk.
ism	238	ism	suund, vool, koolkond vms
kumendaks		kumendama	<p>kumendama <37></p> <p>(sageli pisut poeetilisemas stiilis:) kumama.</p>
pekuniaarne	240	pekuniaarne	<p>rahaline, varaline, materiaalne. *.. <i>ja surnud ministrite varandused, nii pekuniaarsed kui moraalsed, kuuluvad jaotamisele.. J. Kross</i></p>

sirulaius		siruulatus	(inimesel:) laialisirutatud käte sõrmeotste vahekaugus; (loomadel:) väljasirutatud tiibade, jalgade, haarmete v. jätkete otste vahekaugus.
kilk	244	kilk	piltl rahutuks tegev, kiusav kinnismõte.
põõnama	245	põõnama	1. (raskelt ja kaua) magama 2. lesima, pikutama.
kuletuma	246	kuletuma	murd kulukarvaliseks tõmbuma, koltuma, luituma.
vissiks	249	vissis	mossis, vingus.
pajukil	250	pajuk	van pension
hoobama	251	hoobama	vinnama, kangutades üles ajama. <i>Hoobas end istuli, püsti, üles. Poiss hoobas seljakoti selga, lepatüüka õlale. Mees hoobas oma rasvunud keha veoauto kabiini. *Siimon hoobas end pika sammuga üle järgmise suurema loigu.. J. Kross.</i>
sehvti		sehvti	kõnek 1. sehvti tegema, äritsema.
ühmatustena		ühmatustena	ühmama; mühatama
kumu		kumu	2. hrv (ebaselge) sumin, kõmin. *.. <i>ei kuulnud tornis midagi peale alt üles voogava kumu.</i> J. Kross.
rooskama	252	rooskama	arvustama, kritiseerima.
famulus	253	famulus	teener, abiline, käealune. * <i>Kui Pall temaga mõnel pealelõunal famuluse eest kaasas käis, oli tal doktori kannul püsimisega lausa tegemist.</i> J. Kross.
kütkestav	255	kütkesta ma	kellegi tähelepanu, pilku või huvi meeldivuse või eripäraga köitma
sõge	256	sõge	loll, rumal, segane, taipamatu; seda väljendav.
triljoneerimi sekuurid		triljoneeri misekuur	meditsiiniga seotud; ravimi manustamine
audients	258	audients	kõrge ametiisiku jutul olek, tema ametlik jutulevõtt.
revideerima		revideeri ma	kontrollima, revisjoni seisukohti, teooriad vms. läbi kaaluma ja ümber hindama (ning muutma).
oomen	259	oomen	enne, ettetähendus, mingi eeloleva sündmuse märgiks peetav nähtus.

pampu	265	pampud	mingisse kattesesse seotud ebamäärase kujuga pakk hrl. pehmeid esemeid; komps
kister		kister	Osav Saareste mõisteline sõnaraamat
kommii	266	komii	VAN poesell, äriteenija.
skriibad		Skriebere	Ladina keelest
tihkumine	267	tihkumine	1. nuttu kiskuma, vähehaaval, nuuksudes nutma; nuuksuma.
rühmama		rühmama	vahetpidamata, kõvasti ja vaevaga tööd tegema, (tööd) rügama, rassima
haluõgard		haluõgard	HALG hrl. lõhutud küttepuu ÕGARD õgija, suur sööja, söödik.
ahjurait		rait	hiiglasuur asi; suur pikk hoone.
lirtsuma		lirtsuma	korduvalt lirtsatama.
palivesi		pali	hrl. ovaalne (kolme jalaga) puunõu pesupesemiseks, kolmjalg, pesupali.
praosti	270	praost	kirikl katoliku kirikus teat. kõrgem vaimulik; protestantlikus kirikus superintendent v. pastor, kes ühtlasi juhib praostkonna pastorite tegevust.
kämarast		kämar	murd kobar, salkkond. <i>*Me leidsime praosti lese saalist, kaastundeavaldajate kämarast üles.. J. Kross.</i>
mallanud		maldama	1. läbema, kärsima, kannatust, püsi omama. 2. HRV raatsima, tihkama.
konsistoorium		konsistoorium	kirikl kiriku mitmeisikuline haldusorgan.
kaltsakas		kaltsakas	närustes riietes, ka viletsalt riietatud inimene.
vöörmündrid		vöörmündrid	aj kirikueestseisja ja pastori abiline (hrl. talupoegade hulgast)
peiarlik	272	peiarlik	peiarile omane, lõbus, lustlik
loitsima	274	loitsima	folkl loitsu v. loitse lugema; loitsuga mõjutama.
turtsuma	276	turtsuma	järsult, intensiivsete puhangutena (puhisedes, kõhisedes) aevastamisetaoliselt häälitsema.
säärvandi	277	säärvandi	van kerge ülalt lahtine vahesein.

kiilule	278	kiil	pitl kiilu (1. täh.) meenutav kolmnurkne moodustis.
meremehejo pis	279	jopp	jope; poolpalitu v. poolkasukas
poolsäärikui s mitšmaninak ats		mitšman	Mitšman - sõj hrl. maavägede lipnikule vastav auaste paljude riikide mereväes; selles auastmes mereväelane. Säärik - kõrge säärega saabas, säärsaabas.
muijahtama	280	muijahtam a	HRV muiatama. *". Tema perekonnanime ma kahjuks ei tea - -" härra Kelter muijahtab vabanduseks .. J. Kross.
Preamblilau sete elaan	282	Preambul	Preambul - jur rahvusvahelise lepingu sissejuhatav osa; seadusandliku akti v. deklaratsiooni sissejuhatus
tahrama		tahrama	hrv 1. ringi tammuma; kahlama. <i>Tahrati kõrges rohus, poris.</i> <i>Tahras läbi lume, otse sohu.</i> 2. määrima.
luitunumad	284	luituma	esialgset (erksat) värvi v. värsket välimust minetama, pleekima, koltuma.
poisivoostrid	285	vooster	looder, logask
skäärid		skäärid	rannalähedane madal kaljusaar v. kari.
pulkas		pulkas	murd jõllis.
tender		tender	ühemastiline kahvelpurjestusega sõjalaev 18. saj. ja 19. saj. algul.
mahv	286	mahv	korruga suhu tõmmatav tubakasuitsu kogus
küdi		küdi	mehevend
kohratama	290	kohratam a	kohrutama <37> 1. kohru ajama; kergitama. *Näete, ka tänavad on siin-seal üles kohrutatud. Ikka selle igikeltsa töö! H. Pukk. 2. kunst (metallehistöös:) metall-lehte külmalt venitama ja vormima. <i>Kulda, hõbedat, rauda kohrutama. Kohrutatud</i> <i>hõbeehted.</i>
ühmama		ühmama	hooletult ning ebamääraselt midagi ütlema, mühkama.
leotama	292	leotama	liguneda laskma.
majakondset e	295	majakond sed	majakondne van kodakondne.
ooberst		ooberst	kolonelile v. polkovnikule vastav ohvitseri auaste

			Saksamaal, Austrias ja Šveitsis; selles auastmes sõjaväelane
truuisti	300	truuisti	van truusti. * <i>Mees, kes oli ametkonnale kaua ja truusti teeneid osutanud</i> .. J. Kross. Truult ja austavalt
hõlma alt	307	hõlm	Sõnav - kellegi kaitse alt ära, toetusest või eestkostest ilma

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristiina Bogens,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Arhaismid ja historismid Jaan Krossi teoses „Keisri hull““, mille juhendaja on Anne Reinsoo, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristiina Bogens

05.05.2023